

GAMLE HUS DA OG NÅ

Nerland i Hustad

Foto KMK 2000

Status for SEFRAK-registrerte bygninger Fræna kommune Møre og Romsdal fylke 2000

Forord

Kulturminnekompaniet foretok år 2000 på oppdrag fra Riksantikvaren en kontrollregistrering av ca 3000 bygninger i kommunene Gjerstad, Nord Aurdal, Fræna og Kautokeino.

Undersøkelsen bygger på en landsomfattende registrering av hus bygd før 1900 kalt SEFRAK-registreringen. De innsamlede dataene danner grunnlaget for databasen Nasjonalt bygningsregister som ble åpnet i 2000.

Undersøkelsen ble gjort som et ledd i Riksantikvarens overvåkingsprogram av SEFRAK-registrerte hus i et representativt antall kommuner. Ved hjelp av periodiske kontrollregistreringer er målet å få informasjon om desimeringstakt og endringer på bygg eldre enn 1900.

Kontrollregistreringen knytter seg til nasjonalt resultatmål 1: ”Det årlige tapet av kulturminner og kulturmiljøer som følge av fjerning, ødeleggelse eller forfall, skal minimeres, og skal innen år 2008 ikke overstige 0,5 % årlig”.

Tidligere var det gjort spredte undersøkelser i presskommuner i Osloregionen – Nittedal, Lier og Ullensaker. Disse viste et gjennomsnittlig årlig tap på 1 % for hus eldre enn 1900. Satt på spissen vil dette si at om 80 år ville alle hus eldre enn 1900 være borte.

I 2000 besto utvalget for kontrollregistrering av utkantkommuner i fylkene Aust-Agder, Oppland, Møre og Romsdal og Finnmark.

Rapporten er skrevet av Kulturminnekompaniet. Rapportformen bygger på Nittedalrapporten, men er omarbeidet i samarbeid med Riksantikvaren, ved Gro Wester i 2000, fra 2001 Anke Loska.

April 2004

Unni Broe og Solrun Skogstad

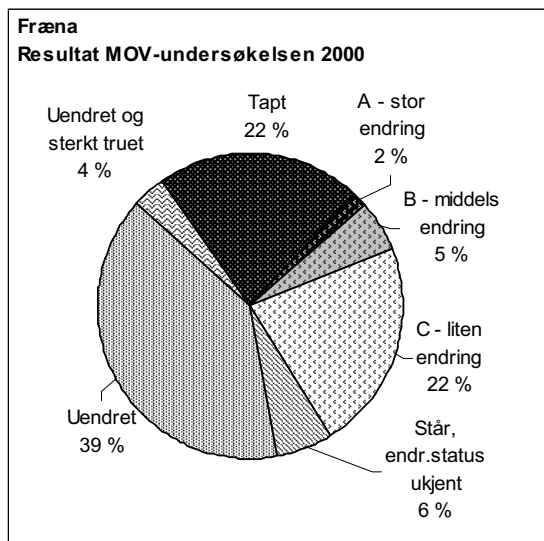
Innhold

0	SAMMENDRAG	6
0.1	Nøkkeltall Fræna.....	6
0.2	Kvantitative forandringer	6
0.3	Kvalitative forandringer	6
0.4	Årsak til tap og endring	7
0.5	Bruk av SEFRAK/GAB som planverktøy.....	8
1	"GAMLE HUS DA OG NÅ" – PROSJEKTETS INNHOLD OG IDEER	9
1.1	Rapporten som ledd i miljøovervåking (MOV).....	9
1.1.1	Om Riksantikvarens miljøovervåking (MOV).....	9
1.1.2	Miljømål	10
1.2	De fire utvalgte kommunene til MOV-undersøkelsen år 2000.....	10
1.3	Generelt om SEFRAK – Nasjonalt bygningsregister	10
1.3.1	Historisk utvikling.....	10
1.3.2	Opplysningene i registeret.....	11
1.3.3	Registreringsmaterialet.....	11
1.4	Bakgrunns materialet for MOV-undersøkelsen	11
1.4.1	Nasjonalt bygningsregister	11
1.4.2	Undersøkte SEFRAK-data	13
1.4.3	Parametere for MOV-undersøkelsen 2000	15
1.5	Samlet resultatoversikt MOV 2000.....	18
1.5.1	Kvantitative forandringer	18
1.5.2	Kvalitative forandringer	19
2	INNLEDNING	22
2.1	Kart over Fræna.....	22
2.2	Historikk og beskrivelse.....	23
2.2.1	Geografi og topografi	23
2.2.2	Bosetting og hovedtrekk i befolkningsutviklingen.....	23
2.2.3	Kommunikasjoner	23

2.2.4	Næringsgrunnlag	24
2.3	Grunnlagsmaterialet for MOV-undersøkelsen i Fræna	26
2.3.1	Antall undersøkte hus	26
2.3.2	Registreringstidspunkt.....	26
2.3.3	Spesielle forhold ved SEFRAK-registreringen i Fræna	26
2.3.4	Registreringskretser.....	26
2.3.5	Geografiske områder, gamle kommuner	27
2.3.6	Tettbygd/spredtbygd.....	29
2.4	Egenskaper ved undersøkte hus i Fræna	30
2.4.1	Samfunnssektor	30
2.4.2	Sosial miljøsammenheng.....	30
2.4.3	Bygningstyper	31
2.4.4	Alder.....	34
3	RESULTAT	35
3.1	Tap.....	35
3.1.1	Tap – samlet oversikt	35
3.1.2	Tap – samfunnssektor.....	35
3.1.3	Tap – sosial miljøsammenheng	36
3.1.4	Tap – bygningstyper	36
3.1.5	Tap – alder.....	37
3.1.6	Tapsårsaker.....	38
3.2	Endringer av gjenstående bygninger pr. år 2000	40
3.2.1	Endringer – samlet oversikt.....	40
3.2.2	Endring – samfunnssektor	41
3.2.3	Endring – sosial miljøsammenheng.....	42
3.2.4	Endring – bygningstyper	43
3.2.5	Endring – alder	49
3.3	Tilstand.....	50
3.3.1	Tilstand – samlet oversikt.....	50
3.3.2	Tilstand – samfunnssektor.....	51
3.3.3	Tilstand – sosial miljøsammenheng	51
3.3.4	Tilstand – bygningstyper	52
4	GEOGRAFISKE VARIASJONER I TAP OG ENDRING	54
4.1	Tap og geografiske variasjoner	54
4.1.1	Tap – geografiske områder: Fræna, Bud, Hustad	54
4.1.2	Tap – tettbygd/spredtbygd.....	54
4.2	Endringer og geografiske variasjoner	56
4.2.1	Endringer – områder: Fræna, Bud, Hustad.....	56
4.2.2	Endringer – tettbygd/spredtbygd	56
5	REGISTRERINGSTIDSPUNKT OG VARIASJONER I TAP OG ENDRING	58
5.1	Tap – variasjoner etter registreringsperiode	58
5.2	Endringer – variasjoner etter registreringsperiode	58

6	KONSEKVENSER OG TENDENSER	59
6.1	Konsekvenser og tendenser med bakgrunn i kommunens generelle utvikling.....	59
6.1.1	Befolkningsutviklingen	59
6.1.2	Jordbruk.....	59
6.1.3	Sjøbruk	60
6.1.4	Tettsteder – byggeområder.....	61
6.1.5	Veger	63
6.2	Registrerte hus fra 1900-tallet.....	64
7	SAKSBEHANDLING, PLANFORHOLD M.M.....	66
7.1	Bruk av SEFRAK-materialet i kommunen.....	66
7.2	Planforhold	66
7.3	Tilskudd til eldre bygninger og kulturlandskap.....	68
	KILDER.....	69
	VEDLEGG 1. BYGNINGSTYPER: TAP – ENDRING, TABELL	70
	VEDLEGG 2. KRETSER: TAP – ENDRING, TABELL	71

0 Sammendrag

0.1 Nøkkeltall Fræna

Over en periode på 22 år har 22 % av de undersøkte bygningene gått tapt.

0.2 Kvantitative forandringer

MOV-undersøkelsen i Fræna omfatter 920 bygninger. Av disse har 199 gått tapt. Det tilsvarer en prosentandel på 22 %.

33 bygninger er så sterkt truet på grunn av teknisk tilstand at de er rivingstruet. Det tilsvarer en prosentandel på 4 % av de undersøkte bygningene. Dette er et minimumstall.

16 hus, eller ca. 2 %, er så sterkt ombygde at de er vanskelige å kjenne igjen – endringstype A.

Tallene for tap, sterkt truet og stor endring (endringstype A) utgjør til sammen en bolk på ca. 28 %, der kulturminneverdiene er borte for alltid eller er sterkt svekket.

Totalt er 268 hus endret siden registreringstidspunktet, inkludert endringstype A. Det tilsvarer en prosentandel på 29 % av de undersøkte. De fleste endringer gjelder mindre påbygg og utskifting av ytre bygningselementer, endringstype B og C.

I år 2000 står 39 % av de undersøkte husene i tilnærmet samme form som ved registreringstidspunktet, og disse er ikke spesielt truet av teknisk tilstand. Om 6 % av de undersøkte bygningene vet vi bare at de står, endringsstatus er ukjent. Andelen som er berørt av tap, endringer og dårlig teknisk tilstand er derfor på ca. 55 %.

SEFRAK-registreringen i Fræna ble påbegynt i 1978 og avsluttet i 1985, med tyngdepunkt fra 1979–80. Da det meste av registreringen er konsentrert om så få år, er det vanskelig å si noe om tendenser i rivings- eller endringsfrekvensen over tid.

0.3 Kvalitative forandringer

Sammenholder man tallene for tap, endring og tilstand i forhold til opprinnelig nærings- og samfunnsmessig tilknytning (samfunnssektor), sosial miljøsammenheng og bygningstyper, viser undersøkelsen at det har skjedd en endring i kulturminnebestanden. Særlig tydelig er dette når det gjelder bygningstyper. Det har skjedd en forskyving i hvordan ulike typer kulturminner er representert i kulturminnebestanden.

Hus knyttet til kategorien offentlig sektor, embetsverk og institusjoner har den laveste tapsprosenten og færrest endringer. Tallmessig er hus i denne kategorien få, men de er viktige for å forstå Frænas historie. De tapte er to skolehus. Det største tapet, både absolutt og i prosentandel, har hus i primærnæringsen, dvs. sektor 1. "Landbruk, fiske fangst". Når det gjelder sosial miljøsammenheng har bondestanden den største tapsandelen – 26 %, over gjennomsnittet for kommunen totalt.

Tapsprosenten er også høy, dvs. nær gjennomsnittet, for hus knyttet til gruppen "Arbeidere, husmenn, tjenestemenn", men her dreier det seg om færre hus i antall. Av yrkesgruppene knyttet til primærnæringen har gruppen "Fiskere" det laveste tapet – 16 %. De siste har en stor andel endrete hus, godt over gjennomsnittet, det samme gjelder "Arbeidere, husmenn, tjenestemenn". De fleste endringer for disse to gruppene er av det mindre omfattende slaget. Selv om skillet mellom "bonde" og "fisker" i SEFRAK-registreringen er heftet med usikkerhet, underbygger bildet en tendens som er tydelig i materialet som helhet. Av næringsdrivende har væreiere/handelsmenn det klart minste tapet, og deres hus har gjennomgått færrest endringer.

Det er stor forskjell mellom hustypene i forhold til tap, endring og tilstand.

Bolighus, som er den største enkeltgruppen hus, har lav tapsandel, men er mer endret enn gjennomsnittet i kommunen. Noen få er sterkt truet.

Tapene har først og fremst gått ut over hus som dokumenterer eldre driftsformer i jordbruket, dvs. hus som er bygd for spesifikke funksjoner og for ekstensiv utnyttelse av naturressursene. Blant disse finnes også flere som er truet på grunn av dårlig teknisk tilstand. Driftsbygninger tilknyttet jordbruket topper tapstallene, det gjelder både ulike små uthus i tunet, enhetslåven og utmarkshus. Dette er hus det i dag ikke er bruk for, og som det er vanskelig å finne nye funksjoner til. Disse endringene representerer en utarming av mangfoldet i bygningstyper, og har konsekvenser for kulturlandskap og sammensetningen i kulturminnebildet. Gruppen utmarkshus var alt ved registreringen sterkt desimert, og tapet er derfor særlig merkbart.

Næringsbygninger tilknyttet sjøbruket som naust og sjøhus har mindre tap enn jordbrukets, men prosentandelen tapte ligger omtrent som gjennomsnittet for kommunen. Mange har fiske og båtliv som fritidssysse, noe som øker muligheten for å ta vare på denne typen driftsbygninger. Sjøhus i Bjørnsund og Bud er dels i tradisjonell bruk, dels i bruk innen turismen som er i framgang i kommunen.

Av gjenstående bygninger er det først og fremst bolighus på gårdsbruk og andre hus på gårder i drift, som har blitt mest endret. Mange hus i fiskeværerne er også endret, men endringen er mindre omfattende, det dreier seg først og fremst om vedlikehold.

Den gamle bebyggelsen i fiskeværerne Bjørnsund og Bud der bolighus og naust/sjøhus dominerer, har mindre tap, og er gjennomgående bedre bevart enn jordbruksbebyggelsen. I fiskeværet Bud har befolkningen vært relativt stabil, i motsetning til resten av kysten. Bjørnsundøyene er fraflytta, men bebyggelsen opprettholdes som feriehus.

Det er også få tap knyttet til bebyggelse i det største tettstedet Elnesvågen, men her var det få registreringer knyttet til selve tettstedsbebyggelsen.

Desimeringen av jordbruksbebyggelsen er det som har størst betydning for sammensetningen og representativiteten i kulturminnebildet som helhet. Dette forsterkes av at endringene i kulturlandskapet med dels intensiv utnyttelse eller tilgroing truer de samme miljøene.

Samtidig er karakteristiske trekk ved byggeskikken på tilbakegang, spon som kledning på utsatte vegger, og torv og skifer som takbelegg var det allerede ved SEFRAK-registreringen lite igjen av, i 2000 var disse trekkene ytterligere redusert.

0.4 Årsak til tap og endring

Forfall har ført til de fleste tapene. I alt 46 % av de undersøkte har dette som direkte årsak, enten ved at huset er falt i ruin eller så er forfall oppgitt som grunn ved riving og for opprydding. Oppføring av ny bygning eller ny arealbruk er grunn til 16 % av tapene, mens 13 % kan kategoriseres under ufrivillig brent og naturkatastrofer. Særlig har orkanen nyttårshelga 1991–92 tatt mange hus, mest skadelidende ble naust og sjøhus.

Offentlige vedtak, vegutbygging eller andre større arealinngrep har ført til meget få tap. De fleste rivinger er med andre ord resultat av private beslutninger.

Manglende funksjon er den viktigste årsak til forfall og tap.

Tettstedspress har ikke vært noen sterk årsak til tap og endring av eldre hus i Fræna.

0.5 Bruk av SEFRAK/GAB som planverktøy.

Fræna kommune har et komplett kopisett av SEFRAK-skjemaer. Det er også tilgang på SEFRAK gjennom bygningsdelen i GAB-registeret, og denne brukes. Ved planarbeid og byggesaker der SEFRAK-registrerte bygninger er involvert, er det ingen systematikk i å kontakte kulturvernmyndighetene ved fylkeskommunen. Når det gjelder byggesaker på Bjørnsund er det samarbeid mellom kommunen og kulturvernmyndighetene i fylket.

1 "Gamle hus da og nå" – Prosjektets innhold og ideer

1.1 Rapporten som ledd i miljøovervåking (MOV)

1.1.1 Om Riksantikvarens miljøovervåking (MOV)

Miljøovervåking har i lang tid vært benyttet innen naturvern- og forurensingssektoren. Den er nå tatt opp av kulturminneforvaltningen.

Miljøforvaltningens definisjon av miljøovervåking er: Miljøovervåking er en systematisk innsamling av data ved hjelp av etterprøvbare metoder, om mulig basert på en hypotese om sammenhengen mellom årsak og virkning.

Miljøovervåking omfatter både påvirkning, effekter og miljøtilstand. Miljødatahåndtering av ulikt slag som kvalitetssikring og referanseproduksjon, samt vurdering og rapportering er også aktiviteter som hører inn under overvåking.

Målet er å dokumentere miljøtilstand- og utvikling i tid og rom, som følge av menneskeskapt påvirkning eller som følge av naturlige endringer.

Omfanget kan både være langsiktig eller tidsavgrenset, kontinuerlig eller diskontinuerlig (rullerende), og kan være landsdekkende, eller regionalt eller lokalt geografisk avgrenset.

Gjennom miljøovervåking vil Riksantikvaren: Følge med i kvantitative og kvalitative endringer i kulturminner og kulturmiljø og vurdere effekten av tiltak i forhold til bestandsutvikling, tilstand og representativitet.

Det har vært gjennomført to store registreringer av kulturminner i Norge: ØK-registreringen for automatisk fredete kulturminner og SEFRAK-registreringen for nyere tids kulturminner. Begge disse har vært tatt i bruk i de spredte punktvis undersøkelser på miljøovervåking innen kulturminneforvaltningen som har vært gjennomført til nå.

I 1994 ble Nittedal kommune i Akershus MOV-undersøkt mht. til nyere tids kulturminner som første kommune i landet. Undersøkelsen som tok utgangspunkt i SEFRAK-registreringen i Nittedal viste at 21 % av bygningsmassen fra før 1900 var blitt revet i perioden 1974-1994. Den viste også at det ble revet flest hus i tettstedene i kommunen. Her var tapet på 25 %. Dette skyldtes bl.a. et stort byggepress på grunn av nærheten til Oslo, noe som førte til at flere eldre hus måtte vike for yngre bebyggelse.

Nittedal ble seinere supplert med tilsvarende undersøkelser i sentrale strøk rundt Oslo, i kommunene Ullensaker og Lier.

I 1997 begynte Riksantikvaren en kontroll av ØK-registreringen (forminnek kontroll), og dette året ble Tromsø, Trondheim og Skien kommuner kontrollregistrert.

Etter hvert som miljøovervåking har kommet inn i mer organiserte former har Riksantikvaren satset på et kommuneprogram med et systematisk utvalg av norske kommuner. Riksantikvarens strategiske plan (2000-2005) slår fast: "Systematisk overvåking av kulturminner og kulturmiljøer skal etableres som løpende virksomhet". I 2000 fikk Riksantikvaren øremerkete midler til miljøovervåking i distriktene, og år 2000 er det første året i et omløp på fem år med ca. fire kommuner pr. år.

1.1.2 Miljøsmål

Punktvisse undersøkelser i andre kommuner understøtter resultatet fra Nittedal, og viser at 1 % av den eldre bygningsmassen forsvinner årlig. Satt på spissen vil en slik årlig avgang på 1 % innebærer at om 80 år vil praktisk talt alle bygninger bygd før 1900 være borte.

Med et bredere tallmateriale fra systematiske undersøkelser vil man kunne stille prognoser for hvor stor del av bestanden som vil forsvinne i løpet av en gitt tid. Disse dataene vil kunne danne grunnlag for politisk handling med sikte på vern.

Nasjonalt resultatmål

Det er et nasjonalt resultatmål at det årlige tapet som følge av fjerning, ødeleggelse eller forfall, skal minimeres og innen 2008 ikke overstige 0,5 % årlig.

1.2 De fire utvalgte kommunene til MOV-undersøkelsen år 2000

De aktuelle kommunene i år 2000, Gjerstad i Aust-Agder, Nord-Aurdal i Oppland, Fræna i Møre og Romsdal og Guovdageaidnu/Kautokeino i Finnmark, er plukket ut i samarbeid mellom Statistisk Sentralbyrå (SSB) og Riksantikvaren. Ingen av disse ligger i sentrale strøk.

Kommune nr./navn	Innbyggertall	Befolkningsutviklingen i undersøkelsesperioden	Hovednæring	Antall SEFRAK-registrerte objekter
0542 Nord-Aurdal	6500	Vekst	Service, turisme, landbruk	1696
0911 Gjerstad	2500	Tilbakegang	Skogbruk, industri	786
1548 Fræna	9100	Vekst	Landbruk, industri, fiske	1287
2011 Guovdageaidnu Kautokeino	3150	Vekst	Reindrift og reinproduksjon	81

NIKU har på oppdrag fra Riksantikvaren i år 2000 foretatt en kontroll av ØK-registreringen i tre av kommunene, Nord-Aurdal, Fræna og Kautokeino.

1.3 Generelt om SEFRAK – Nasjonalt bygningsregister

1.3.1 Historisk utvikling

Norsk Kulturråd tok initiativ til en landsomfattende registrering av faste kulturminner i Norge i 1970. Feltarbeidet kom i gang i form av prøveprosjekter i 1973. Registreringen ble først ledet av et eget sekretariat, "SEkretariatet For Registreringen Av faste Kulturminner i Norge", forkortet til SEFRAK. I 1977 ble sekretariatet oppløst, men navnet SEFRAK ble beholdt. SEFRAK ble da lagt under Miljøverndepartementets planavdeling. I 1989 ble ansvar for feltarbeid, registerdrift og videreutvikling av registeret overført til Riksantikvaren.

SEFRAK-registreringen ble avsluttet i 1995. Da var det registrert over 515 000 objekter. Ved et samarbeid mellom Statens Kartverk og Riksantikvaren ble SEFRAK-data koblet sammen med bygningsdelen i *GAB-registeret* og kalt *Nasjonalt bygningsregister*.

Feltarbeidet har vært faglig ledet av fylkeskommunenes kulturavdelinger. Fylkeskommunene og de enkelte kommuner har samarbeidet om den praktiske gjennomføringen av registreringer.

1.3.2 Opplysningene i registeret

SEFRAK-registreringen er en registrering av faste kulturminner. Med faste kulturminner menes jordfaste, ikke-bevegelige spor i landskapet etter menneskelig virksomhet.

Den opprinnelige hensikten var at registeret skulle omfatte alle typer kulturminner. Men av hensyn til fremdrift og ferdigstilling ble det bestemt fra departementet at registeret i første omgang skulle avgrenses til å omfatte bygninger. Enkelte steder er imidlertid andre faste kulturminner som veger, steingjerder, brønner og lignende tatt med.

Registeret omfatter derfor i hovedregel bare bygninger som er oppført i perioden 1537–1900. Unntak er gjort for enkelte miljøer som er vokst fram etter 1900, og for Finnmark og Nord-Troms hvor en stor del av bygningsmassen ble brent under krigen. Her er bygninger oppført i perioden 1900–1940 også tatt med. De fredete bygningene er allerede registrert i et fredningsregister. Kirkene og de statlige bygningene er registrert i tilsvarende registre. Det varierer om disse bygningene inngår i SEFRAK-registreringen.

SEFRAK-registerets styrke er bl.a. at alle bygninger innenfor det nevnte tidsrom er tatt med, uavhengig av alder, størrelse, teknisk tilstand, autentisitet, representativitet osv. Registeret er derfor egnet til å møte skiftende bevaringssyn og eventuelle nye prioriteringer som måtte komme innen kulturminnevernarbeidet. Ved bruk av registeret i MOV-undersøkelsen er det imidlertid viktig å huske at bygninger etter 1900 ikke er tatt med.

1.3.3 Registreringsmaterialet

Registreringen har vært drevet som feltarbeid. Opplysninger om bygningenes historie og tekniske tilstand, dvs. funksjon, byggeår, eventuelle ombygginger, konstruksjon og materialer er fylt ut på skjema. Koder fra en detaljert kodeliste standardiserer informasjonen. Deretter har registrator kartfestet huset, fotografert, målt opp og tegnet grunnplan.

1.4 Bakgrunns materialet for MOV-undersøkelsen

1.4.1 Nasjonalt bygningsregister

SEFRAK-registreringen inneholder tre ulike registreringsskjema – skjema for hus, andre minner og miljøer. Denne MOV-undersøkelsen er konsentrert om hus og tar utgangspunkt i Nasjonalt bygningsregister. Andre minner og miljøer ligger ikke inne i Nasjonalt bygningsregister. I de fire kommunene består hovedtyngden i SEFRAK-registreringen av bygninger, men det er kun i Kautokeino det bare er registrert bygninger. Innslaget av registreringer av andre minner er lite i de andre tre kommunene. SEFRAK-registreringen i Gjerstad fra 1990-tallet inneholder flest miljøskjemaer.

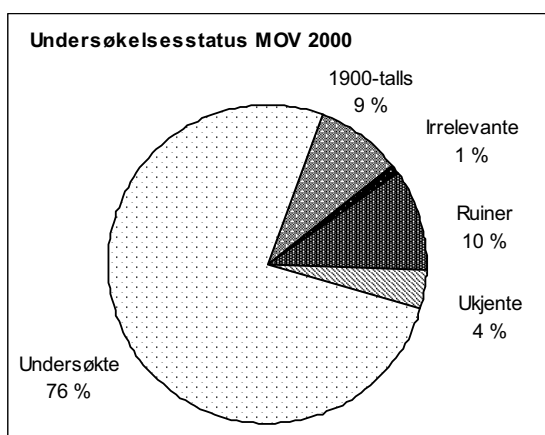
Variasjoner i registreringstidspunkt

Registreringen i de fire kommunene som var del av MOV-undersøkelsen i år 2000 forgikk fra 1977 til 1994. De fleste hus ble førstegangs-registrert i perioden 1980–1984. Det ordinære feltarbeidet var avsluttet 1993. Registreringene fra 1994 er få, og i hovedsak gjort i forbindelse med oppretting/avslutning av registreringen i kommunen.

Undersøkte bygninger 2000

I Nasjonalt bygningsregister er det til sammen 3850 registrerte objekter fra Gjerstad, Nord-Aurdal, Fræna og Kautokeino. Ikke alle disse er med i undersøkelsen, da flere faller utenom av forskjellige årsaker.

Kommune	Registrerte objekter 1977–94	Datert til 1900-tallet	Irrelevante	Ruiner	Ukjente	Undersøkte bygninger 2000
0542 Nord-Aurdal	1696	92	7	88	131	1378
0911 Gjerstad	786	36	10	140	11	589
1548 Fræna	1287	180	7	167	13	920
2011 Guovdageaidnu Kautokeino	81	36	5	0	0	40
Samlet	3850	344	29	395	155	2927

I alt 2927 bygninger er undersøkt og ligger til grunn for resultatanalysene i kommune-rapportene for MOV-undersøkelsen 2000.

Diagrammet til venstre viser hvor stor andel av de registrerte objektene som undersøkelses-grunnlaget utgjør (76 %), og hvor store andeler de andre gruppene har.

Hus datert til 1900-tallet

MOV-undersøkelsen år 2000 skilte i første omgang ikke ut hus datert til 1900-tallet. For at tallene for undersøkelsen i ulike deler av landet skulle bli mest mulig sammenlignbare ble det senere besluttet at bare hus bygd før 1900 skulle med. De opprinnelige analysene for år 2000 ble da omarbeidet i henhold til dette. Enkelte resultater fra undersøkelsen med hus fra 1900-tallet inkludert er likevel tatt med i eget kapittel i kommunerapportene. Dette er særlig vektlagt for Kautokeino, der den øvre registreringsgrensen var 1940 ved førstegangsregistrering.

Ruin

MOV-undersøkelsen gjelder endringsstatus for bygninger. Objekter som ble registrert som ruiner er derfor trukket ut av undersøkelsen. Med unntak for Kautokeino ble det registrert ruiner i de undersøkte kommunene. Det varierer noe hvordan ruinene er lagt inn i SEFRAK-databasen. En del av ruinene i Nord-Aurdal er lagt inn som "andre minner".

Registreringen viser at det har vært ulik praksis mht. hva som definerer en ruin. Noen har strengt fulgt SEFRAK-instruksen, andre har definert huset som ruin først når det bare er grunnmurer tilbake. Det vil uansett være rom for skjønn her. I et par tilfeller er definisjonen endret fra ruin til stående hus under MOV-undersøkelsen.

Irrelevant

En del hus ligger med to ulike registreringsnr. i registeret. Det ene er derfor trukket ut av undersøkelsen som irrelevant. Dette er særlig aktuelt i Nord-Aurdal og Kautokeino.

Noen "andre minner" er lagt inn i registeret som hus. De fleste av disse er brønner og sisterner.

Registeret inneholder også nye hus satt på gamle murer. Alder, funksjon og andre historiske opplysninger gjelder muren (som med andre ord er en ruin), mens bygningsbeskrivelsen gjelder det nye huset. Dette finner man særlig i skogområdene i Gjerstad.

Ukjent

En del registreringer har mangler mht. kartfesting. Det kan være at henvisning til kartblad mangler på skjemaet, at det aktuelle registreringsnr. ikke finnes på det aktuelle kartbladet, eller at kartbladet er kommet bort. I Nord-Aurdal er det et problem ved deler av den tidligste registreringen at kartfestingen ikke er blitt utført. Dette har særlig fått konsekvenser for registreringer i utmark. De fleste av objektene med slike mangler i kartfestingen er kommet i gruppen "ukjent". Noen objekter i registeret er notert som "avvist ved registrering". Her mangler all informasjon utenom objektnr.

Det finnes også enkelte skjemaer som har så mangelfulle opplysninger at de er trukket ut av MOV-undersøkelsen. Det kan være mangler eller feil mht. fotografier, feil kartfesting og andre åpenbare feil mht. objektopplysninger. Det er usikkert hvilke hus som er registrert.

I tillegg er det hus som av ulike grunner ikke er befart, og der heller ikke kontakt med eiere/brukere har kunnet gi opplysninger.

1.4.2 Undersøkte SEFRAK-data

Utgangspunktet for MOV-undersøkelsen har vært å se om de SEFRAK-registrerte bygningene fremdeles står, og om de er endret siden førstegangs-registreringstidspunktet. I feltarbeidet har prosjektet benyttet kopier av de originale SEFRAK-kartene og papirkopier av SEFRAK-skjemaene. De innsamlede dataene er lagt inn i en database som har utgangspunkt i et ekstrakt av SEFRAK-opplysningene i Nasjonalt bygningsregister.

For å undersøke eventuelle fysiske endringer i den registrerte bebyggelsen er det tatt utgangspunkt i SEFRAK-skjemaets fotografier, og beskrivelser av eksteriøret på førstegangs-registreringstidspunktet. Det er ikke gjort noen systematisk nyregistrering av enkeltelementer lik den opprinnelige registreringen. Observasjonene av endringene er basert på skjønn og har munnet ut i klassifisering av endringstyper (se neste kapittel).

I tillegg til å undersøke de rent kvantitative forandringer i kulturminnebestanden – hvor mange som er tapt og endret – har det vært et mål å se på mulige kvalitative forandringer. Hva slags følger tap og endringer har fått for det kulturhistoriske innholdet, og representativiteten i kulturminnebildet som helhet. Med utgangspunkt i strukturen i SEFRAK-registeret har man valgt ut noen aspekter som er undersøkt nærmere, det gjelder samfunnssektor, sosial miljøsammenheng, hustyper og alder. Andre aspekter som er undersøkt er geografiske variasjoner, og med bakgrunn i den lange registreringsperioden, om det er mulig å spore tendenser i tap-/endringsfrekvensen over tid.

Samfunnssektor

SEFRAK-registeret er bygd opp etter en grovsortering av objektene i forhold til hvilke samfunnssektorer objektet tilhører. Dette er knyttet til koden for opprinnelig funksjon og nåværende funksjon. Utgangspunktet for MOV-undersøkelsen er opprinnelig funksjon. SEFRAK's ulike samfunnssektorer er: 1. Landbruk, fiske og fangst, 2. Boligbebyggelse uten næringstilknytting, 3. Fritidsbosetning, 4. Industri, 5. Merkantil virksomhet, 6. Offentlig forvaltning, kirke og militærvesen, 7. Undervisning, forskning og andre kulturformål, 8. Samferdsel, 9. Offentlig tjenesteyting og sosiale formål. I forhold til undersøkelsen av hustyper gir samfunnssektor et mer overordnet bilde av den samfunnsmessige miljøsammenhengen kulturminnene har vært en del av. Undersøkelsen ønsker å se om kulturminner tilknyttet bestemte samfunnssektorer har vært mer utsatt for tap og endringer enn andre. I flere kommuner er det svært få objekter i sektorene utenom landbruk. For å lette oversikten er derfor enkelte av "de andre" sektorene slått sammen i de grafiske framstillingene.

Sosial miljøsammenheng

Objektene i SEFRAK-registeret er koplet mot sosial miljøsammenheng. De er grovsortert i tre grupper som er: 1. Embetsverk/institusjon (eks. prest, sorenskriver, kommune, forening), 2. Næringsdrivende (eks. godseier, bonde, fisker, kjøpmann – det varierer om kategorien behandles som én gruppe eller mer finmasket) og 3. Arbeider, husmann, tjenestemann. Undersøkelsen ønsker å se om kulturminner fra bestemte sosiale miljøer er mer utsatt for tap eller endringer enn andre.

Definisjon av hustyper

Den undersøkte bygningsmassen er inndelt i et fast sett med hustyper for alle de undersøkte kommunene. Hustypene er løsrevet fra SEFRAK-systemets funksjonsinndeling, som ville vært for omfattende. I valg av hustype er det gjort en skjønsmessig avveining av den funksjon huset er bygd for, og det preget det har i dag. Oftest vil hustypebetegnelsen samsvare med den man finner i objektribrikken på SEFRAK-skjemaet. I inndeling av hustyper er det sett bort fra næringstilknytning og sosial miljøsammenheng da dette undersøkes for seg. Kategorien "Bolighus/våningshus" vil derfor være vid og omfatte bolighus på husmannsplassen, prestegården, i arbeiderforstaden og i villabyen. Listen under viser at hustyper knyttet til jordbruket dominerer i materialet.

Hustypebetegnelsene som er brukt i MOV-undersøkelsen (og lagt inn i databasen) representerer en grovsortering. "Sidebygning" omfatter hus der bryggerhus, drengestue og kårstue inngår. "Andre mindre uthus i/nær tunet" omfatter hus som utedo, vedskjul, vognskjul, smie, kjone, badstue m.m. Med "Fjøs, stall, låve" er det tenkt på enkeltstående eller sammenstilte uthus i rekke, i motsetning til "Driftsbygning" som er enhetsbygningen/enhetslåven i jordbruket. For hus i utmarka er det skilt mellom slike som står i hjemmemarka – "Utløe, sommerfjøs", og hus på setra – hvor ordet "seter" er lagt til i hustypebetegnelsen.

Tanken er at undergruppene forenkler oversikten, samtidig som inndelingen tar vare på typiske trekk ved eldre byggeskikk – med egne hus for et variert sett med arbeidsoppgaver, funksjoner og utnyttelsen av ulike ressurser i landskapet.

Betegnelsene som brukes er standardiserte, da de lokale betegnelsene varierer.

For at den grafiske framstillingen skal være lesbar er hustypene (utenom "Bolighus/våningshus" og "Bygård") igjen inndelt i større grupper. Gruppene som grafene er bygd på vises med uthevet skrift i tabellen under. For oversikt over resultatene fra MOV-undersøkelsen fordelt på de enkelte hustypene, viser vi til tabeller i vedlegg til hver kommunerapport.

Bolighus/våningshus

Mindre uthus i/nær tunet

Sidebygning

Stabbur/loft

Andre mindre uthus i/nær tunet

Driftsbygninger i tunet

Fjøs, stall, låve (enkelstående)

Driftsbygning (enhetsbygningen)

Hus i utmarks/seter

Utløe, sommerfjøs

Kvern, sag

Koie

Andre hus i utmark

Seterbu/sel

Seterløe

Seterfjøs

Andre hus på setra

Naust, sjøhus, fyr m.m.

Naust

Sjøhus

Rorbu

Fyr m.m.

Bygård

Andre hustyper

Næringsbygg (meieri, industri, kraftverk, teglverk, mølle, trandamperi, salteri, røykeri m.m.)

Kraftstasjon, transformatorstasjon

Forretning

Hotell, gjestgiveri, skysstasjon, kafé m.m.

Stasjonsbygning

Kirke, kapell

Skole/internat

Forsamlingshus

Sykehus, pleiehjem

Kommunehus

Bygdemagasin, telthus, tollbod

Hytte

Ukjent

Alder

Tidfestingen av hus i SEFRAK-materialet må leses med forbehold. Som for de andre variablene er det en stor grad av skjønn i dateringene. Likevel er dateringene interessante i forhold til den kvalitative analysen. Med utgangspunkt i hvordan dateringer av hus forholder seg til Kulturminneloven, er dateringene sortert etter følgende grupper: Før 1650, 1650–1849 (inkl. uspes. 1800-tall), 1850–1899, 1900-tall, ukjent.

Registreringskretser – geografiske forhold

Et siktemål med MOV-undersøkelsen er å se om beliggenhet i forhold til sentrum/periferi, tettbygd/spredtbygde områder påvirker kulturminnebestanden.

SEFRAK-registreringen ble organisert i felt etter de samme grunnkretser som SSB har brukt i folketellingene fra 1970, 1980 og 1990. Disse tar utgangspunkt i befolkningstetthet. Kretsinnstillingen for Nord-Aurdal, Fræna, og Kautokeino er organisert etter grensene som gjaldt ved folketellingen i 1970. Gjerstad er organisert etter kretsinnstillingen som ble innført ved folketellingen i 1980. Kretsinnstillingen som SSB benyttet i 1980 inneholder flere kretser enn den fra 1970. I kretsinnstillingen fra 1970 er tettstedene skilt ut som egne kretser. Det er de ikke i 1980.

Kretsinnstillingen kan belyse tap og endringer knyttet til kulturminnenes geografiske beliggenhet, dvs. om visse strøk i en kommune er mer utsatt enn andre.

For oversikt over resultatene fra MOV-undersøkelsen fordelt på registreringskretser viser vi til tabeller i vedlegg til hver kommunerapport.

Registreringsperioder

Det er store forskjeller kommunene i mellom mht. registreringstidspunkter:

- Nord-Aurdal har den lengste registreringsperioden fra 1977 til 1990, med tyngdepunkt mellom 1985–1989.
- Fræna begynte registreringen i 1979 og avsluttet i 1984, med et klart tyngdepunkt fra 1979–1982.
- I Gjerstad foregikk registreringen over en 10-års periode fra 1984 til 1994. Tyngdepunktet her ligger i perioden 1990–1994.
- Kautokeino ble registrert fra 1978 til 1985, med tyngdepunktet i 1980, ett hus ble registrert i 1991.

Det store tidspennet i registreringen (17 år for kommunene som ble undersøkt i år 2000) kompliserer tolkningen av resultatene. For å kompensere for dette er registreringsåret lagt inn i databasen sammen med resultatene. Materialet er i analysen delt inn i registreringsperioder på 5 år. Disse er:

1975 – 79	1980 – 84	1985 – 89	1990 – 94	1995 – 99
-----------	-----------	-----------	-----------	-----------

De samme perioder brukes for alle kommuner. Dette gir muligheter for å se nærmere på forskjeller mellom registreringsperioder og på forskjeller mellom kommunene.

1.4.3 Parametere for MOV-undersøkelsen 2000

Følgende parametere skal undersøkes: 1) tap, 2) ombygging og 3) teknisk tilstand.

Tap

Tap er det absolutte tap av SEFRAK-registrerte objekter siden registreringstidspunktet. Det betyr at huset fysisk sett er borte.

Flytting som tap

Hus som er flytta vil framkomme som tap, med unntak for flytting innen et snevert geografisk område – som for eksempel et gårdstun. Så langt undersøkelsen gir opplysninger om det, er det gjort rede for hvor mange som er flytta.

Tilbygg, påbygg, ombygging

Det er definert tre ulike grader av endring: A, B og C.

- Endringstype A* Stor endring. Sterk grad av ombygging. Utvidelse av bygningens bruksareal. Tilbygg/påbygg som i størrelse dominerer den opprinnelige bygningen. Bygningens opprinnelig volumkarakter er endret.
- Endringstype B* Middels endring. Mindre omfattende ombygging. Utvidelse av bygningens bruksareal. Mindre påbygg/tilbygg som underordner seg den eksisterende bygningen.
- Endringstype C* Liten endring. Endring av bygningens karakter gjennom generelt vedlikehold, for eksempel ved utskifting av ytre bygningselementer som ny panel, takbelegg og vinduer/listverk.

I utgangspunkt tar MOV-undersøkelsen ikke stilling til om endringene er gode eller dårlige.

Et mål med undersøkelsen er å skille ut antall bygninger som er så sterkt ombygde at det er lite eller ingenting igjen av bygningens opprinnelig karakter (endringstype A). Disse bygningene har i stor grad mistet sitt preg, og må i kulturminnesammenheng regnes som relativt verdiløse. De kan likevel ha bygningshistorisk kunnskapsverdi og betydning som elementer i kulturlandskapet.

For endringstype B og C vil et eventuelt tap av kulturhistorisk verdi variere langt mer med hvordan endringene er utført. Endringstype B kan for eksempel romme hus som er tilbygd, men hvor den opprinnelige delen har beholdt både form og autentisitet i detaljer.

Enkelte endringer representerer nok for folk flest en tilbakeføring til eldre uttrykk. De vil likevel bli registrert som en endring i denne undersøkelsen, som oftest i gruppe C. En vanlig endring av denne typen er for eksempel at moderne takbelegg erstattes av torv. Hus som ved registreringen hadde funktispreg som følge av endringer midt på 1900-tallet, og som nå er "ført tilbake" til empire eller sveitserstil, er også klassifisert i gruppe C – om de ikke ellers er tilbygd eller påbygd. MOV-undersøkelsen tar ikke hensyn til om det er belegg for om endringer er historisk riktige eller ikke.

Utgangspunktet er huset ved førstegangs-registreringstidspunktet. Det blir likevel et stort element av skjønn i klassifiseringen av de endrete husene i de tre endringstypene. Karakterendring kan være like utslagsgivende som størrelsen på påbygg/tilbygg. En endring, som klart signaliserer funksjonsendring, kan representere et like stort inngrep i husets karakter som et tilbygg.

På et hus som alt er preget av mange endringer i nyere tid, for eksempel med mange ulike typer vinduer, panel m.m. vil nye utskiftninger i mindre grad merkes. Det er også stor forskjell på hva de enkelte hustypene vil tåle. En stor driftsbygning som alt er sammensatt av flere utbygg vil ha større "toleranse" for nye tilbygg, enn en klassisk tømmerlåve eller et lite stabbur.

Problemer med å registrere mindre endringer

Dette berører vurderingen av hvilke objekter som skal klassifiseres i endringsgrad C eller gå inn i restkategorien "uendret". I mange tilfelle kan det være vanskelig både å observere og klassifisere mindre endringer. Dette kan dels ha med kvaliteten på foto og bygningsbeskrivelsen på SEFRAK-skjemaet å gjøre. For å få mest mulig enhetlig behandling av materialet, er det valgt å ikke se på skifting mellom relativt moderne takbelegg som bølgeblikk, eternitplater, asbetsplater, aluminiumsplater, papp m.m. som endring.

Det kan også være vanskelig å spore endringer av visse vindustyper. Det gjelder særlig moderne sprossevinduer som kan være vanskelig å se på fotografier uten nærbilder. Det kan være vanskelig å skille falske sprosser fra ekte, og vippevinduer i riktig format fra eldre. Det ligger derfor en stor grad av skjønn og vurdering av karakter i om dette er vurdert som endring.

Om panel, listverk, vinduer og takbelegg er helt fornyet, men av samme typer som ved registreringen, vil dette i de fleste tilfelle ikke bli registrert som endring. Undersøkelsen har derfor ikke som mål å registrere tap av autentisitet på detaljnivå.

Står – status ukjent

En del hus har det ikke vært mulig å klassifisere endringsgrad til. Dels skyldes det, som nevnt over, kvaliteten på SEFRAK-skjemaet, dels kan det være hus som var under oppussing/ombygging – enten ved den opprinnelige SEFRAK-registreringen, eller ved MOV-undersøkelsen 2000. Disse går inn i undersøkelsen som "Står".

Riving av deler av hus

En spesiell type endring framkommer når deler av hus blir revet. Dette har vært særlig aktuelt i Fræna og Nord-Aurdal. Konstruksjoner som laft, bindingsverk og stav/grind er her kombinert. Romsdalslånet har ofte en bindingsverksdel i den ene enden som ble brukt til vedskjul og andre lagerformål. I Valdres er det vanlig å finne tømmerlåver bygd inntil en bolk med tømmerfjøs eller et vognskjul av bindingsverk – ofte registrert som ett hus. En typisk endring her er at bindingsverksdelen blir revet, eller at fjøsdelen i den sammenbygde driftsbygningen blir revet. Grindabygde hus kan bli forkortet med noen stavpar. Dette er de mest vanlige former for "del-rivinger" av hus.

I slike tilfelle kan den resterende delen være uendret. I utgangspunkt er disse klassifisert i endringstype B. Der den revne delen har vært den dominerende eller husene i tillegg er endret på andre måter, er de klassifisert i endringstype A.

Takbelegg

Den mest vanlige endringen i alle de undersøkte kommunene er skifting av takbelegg. Både Nord-Aurdal og Fræna har skifer som tradisjonelt taktekke. Siden disse er de to største kommunene i undersøkelsen, er utskifting av skifer til mer moderne takbelegg den mest forekommende endringen i MOV 2000. Denne endringen er klassifisert som endringstype C.

Truet på grunn av teknisk tilstand/forfall

Bygningene er vurdert etter dagens tilstand (2000), og det er ikke foretatt en systematisk sammenligning med tilstanden på førstegangs-registreringstidspunktet, men denne har vært en pekepinn. Det er et stort element av skjønn i vurderingen, som baserer seg på et første inntrykk og ikke tekniske undersøkelser. Det er bare de mest truede som er tatt med, og tilstanden er ikke kjent for alle gjenstående hus. Tallene over truede på grunn av forfall/teknisk tilstand må leses som minimumstall.

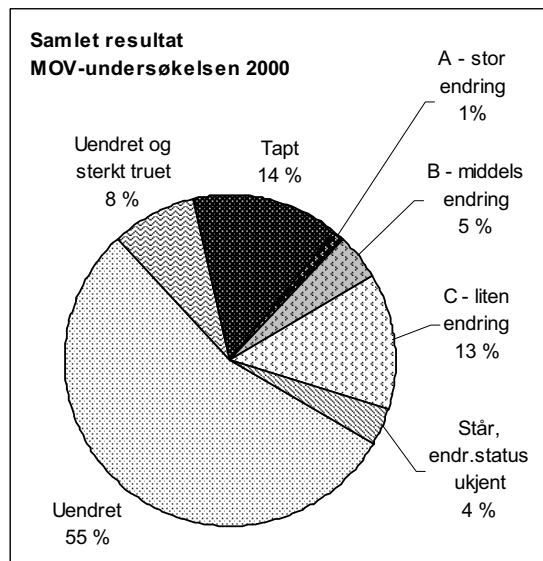
Konsekvenser og tendenser

Målet med dette punktet er å fange opp sammenhenger som ikke kommer fram ved den kvantitative analysen av SEFRAK-objektene, på bakgrunn av kommunens generelle utvikling. Utgangspunktet er utviklingen siden registreringen ble avsluttet. Det ses på konsekvenser av fraflytting/tettstedsvekst og eventuelle større inngrep/arealfragmentering.

1.5 Samlet resultatoversikt MOV 2000

1.5.1 Kvantitative forandringer

	Tapt		Truet		A: stor endring		B: middels endring		C: liten endring		Står, endringsstatus ukjent		Uendret	
	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%
Gjerstad	33	6 %	46	8 %	11	2 %	32	5 %	54	9 %	8	1 %	405	69 %
Nord-Aurdal	174	13 %	161	12 %	5	0,4 %	52	4 %	127	9 %	41	3 %	818	59 %
Fræna	199	22 %	33	4 %	16	2 %	48	5 %	204	22 %	56	6 %	364	40 %
Kautokeino	17	43 %	3	8 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %	2	5 %	18	45 %
MOV 2000 samlet	423	14 %	243	8 %	32	1 %	132	5 %	385	13 %	107	4 %	1605	55 %

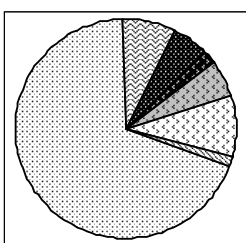

MOV-undersøkelsen 2000 omfatter 2927 bygninger for de fire kommunene samlet. Av disse har 423 gått tapt. Det tilsvarer en prosentandel på 14 %.

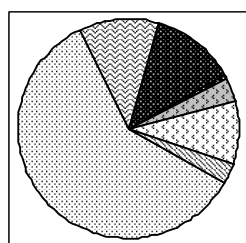
243 bygninger er så sterkt truet på grunn av svekket teknisk tilstand at de er rivingstruet. Det tilsvarer en prosentandel på 8 % av de undersøkte bygningene. Dette er et minimumstall.

Bare 32 hus, dvs. 1 %, er så sterkt ombygde at de er vanskelige å kjenne igjen – endringstype A.

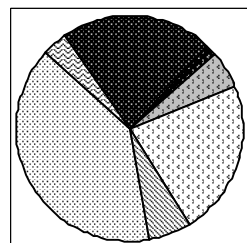
Tallene for tapt, sterkt truet og stor endring (endringstype A) utgjør til sammen en bolk på litt under 24 %, der kulturminneverdiene er borte for alltid, eller er sterkt svekket.

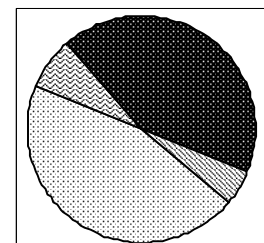
Gjerstad

Nord-Aurdal

Fræna

Guovdageaidnu/Kautokeino

Sammenligner man de fire kommunene viser det klare forskjeller, men også visse fellestrekk.

Gjerstad og Kautokeino representerer ytterpunkter. Om man ser på det viktigste trusselbildet for bestanden – tapt, truet og endringstype A (stor endring) samlet, blir andelen for Gjerstad 15 % og Kautokeino 50 %. Nord-Aurdal og Fræna nærmer seg hverandre med henholdsvis 25 % og 27 %.

Ser man på andelen uendrete (og ikke åpenbart truet av forfall) blir bildet noe annerledes. Gjerstad kommer igjen "på topp" med nær 70 % uendrete hus, mens Fræna har lavest andel – 40 %, Kautokeino 45 % og Nord-Aurdal rundt 60 %.

Det er også stor forskjell i forekomsten av endringer. Hus i Kautokeino er ikke endret. Fræna har størst endringsandel, men de fleste endringene er mindre omfattende og dreier seg for en stor del om vedlikehold. Trolig kan den relativt lavere andelen truede ses i sammenheng med dette. Hus i Gjerstad og Nord-Aurdal er om lag like mye endret, men en del av endringene i Gjerstad har vært mer omfattende, flere har valgt å bygge ut huset.

1.5.2 Kvalitative forandringer

De fleste endringer gjelder utskifting av ytre bygningselementer (endringstype C), og dreier seg om vedlikehold. Det har ført til at tradisjonelle elementer ved eldre byggeskikk når det gjelder taktekke og ytterkledning har vært i tilbakegang siden SEFRAK-registreringen. Det gjelder f.eks. de karakteristiske skifertakene i Nord-Aurdal og Fræna, og sponkledningen på vegger utsatt for "været" i Fræna. Det har også vært en tendens til "tilbakeføring" til mer "opprinnelige" typer – torvtak i Nord-Aurdal og Fræna og krum tegl i Gjerstad – i noen utstrekning gammel krum tegl.

Registreringstidspunkt, endring i rivetendens

Forskjeller i registreringstidspunkt er viktig å ha i mente når man sammenligner resultatene for kommunene. Gjerstad med det klart laveste tapet, har også den ferskeste registreringen, som startet i 1984. Nord-Aurdal var først ute – i 1977, men tyngdepunktene i registreringsaktivitetene for Nord-Aurdal, Fræna og Kautokeino ligger fra slutten av 1970-tallet og utover i første halvdel av 1980-tallet. Den var i hovedsak avsluttet når Gjerstad startet opp. Nord-Aurdal, Fræna og Kautokeino bør derfor være noenlunde sammenlignbare når det gjelder tid som er gått siden registreringen. Forskjeller i tid kan ikke forklare hele den store avstanden i tapsprosent til Gjerstad.

Undersøkelsen understøtter ikke resultatet fra Nittedal, om at det har vært en økende tendens til å rive gamle hus utover i undersøkelsesperioden. Dette kun med bakgrunn i materialet fra Gjerstad og Nord-Aurdal (der registreringsaktiviteten har vært fordelt over flest år, og muliggjort en slik del-analyse).

Guovdageaidnu/Kautokeino

Kautokeino er den kommunen som skiller seg mest ut når det gjelder kulturgeografisk bakgrunn og typen kulturminner som inngår i undersøkelsen. Registreringen (datert før 1900) representerer kun primærnæringen, ved hus knyttet til reindrift og småbruk. De registrerte bygningene består for det meste av stabbur, og noen få små fjøs og bolighus, som ikke var i opprinnelig bruk. Dette har først og fremst sin bakgrunn i "den brente jords taktikk" under okkupasjonsmaktens tilbaketog i 1944, men også i reindriftsamenes byggeskikk. Flytting av hus inngår som tap i MOV-undersøkelsen, og en god del av tapet i Kautokeino gjelder flytting. Flytting av hus, særlig stabbur (áiti) har vært vanlig i samisk kultur, bl.a. ved arv og gave, men tapene (inkl. flyttingen) i Kautokeino må også relateres til strukturendringene i andre halvdel av 1900-tallet. Nedlagte småbruk med konsentrasjon om større enheter, og modernisering av reindriftnæringen med nye bolighus i byggefeltene er stikkord.

De viktigste konsekvensene i denne sammenheng gjelder for den samiske gården i elvelandskapet, med stabbursrekkene som illustrerte verddeforholdet, dvs. samarbeidet mellom de fastboende og flyttsamene, dette kulturlandskapsbildet er blitt ytterligere svekket i løpet av undersøkelsesperioden.

Samfunnssektorer

De andre kommunene har en mer variert og representativ sammensetning i kulturminnebestanden.

Da man valgte å trekke bebyggelse fra 1900-tallet ut av undersøkelsen sank også andelen hus med tilknytting til andre samfunnssektorer enn primærnæringen, dvs. jordbruk og fiske. Men mange hustyper er representert, og det er variasjon mht. opprinnelig sosial miljøsammenheng.

Jordbrukets bygninger dominerer undersøkelsesmaterialet i alle kommunene, men Fræna har naturlig nok et stort innslag av hus for kystnæringen. Med fiskeværerne Bjørnsund og Bud er det også materialet fra Fræna som best representerer eldre tettstedsbebyggelse. Innslaget i Gjerstad og Nord-Aurdal er mer beskjedent.

Gjerstad er kommunen som med Egelands Verk, har det størst innslaget av hus knyttet til eldre industri, men det er karakteristisk at det først og fremst gjelder tilknyttete boligmiljøer, i liten grad produksjonshus, som var gått tapt før registreringen kom i gang.

Siden primærnæringene dominerer grunnlagsmaterialet er det naturlig at det er her vi finner de fleste tapene, og at prosentandelen for sektoren følger gjennomsnittet for kommunen. Det er stor variasjon i hvordan de andre sektorene kommer ut i undersøkelsen. At embetsgårder som prestegården o.l. stort sett er intakte, er som forventet. En gruppe som ser ut til å være mer utsatt er de gamle skolestuene, som skolesentraliseringen på 1960–70-tallet gjorde overflødige. Det gjelder Nord-Aurdal og Fræna, i Gjerstad har det ikke skjedd noe med denne bebyggelsen siden registreringen.

Sosial miljøsammenheng

Når det gjelder sosial miljøsammenheng dominerer hus knyttet til selvstendig næringsdrivende undersøkelsesmaterialet, i hovedsak ved bønder – i tillegg fiskere i Fræna og reineiere i Kautokeino. Dette har sin forklaring i at opphør av husmannsvesenet og fraflytting fra de mest marginale plassene ligger langt tilbake i tid, men kan også skyldes manglende opplysninger i materialet. Tapsandelene for hus som dokumenterer denne kategorien ligger likt med, eller litt under gjennomsnittet. Det gjelder alle kommunene (unntatt Kautokeino). Selv om de prosentvise andelene er noe lavere, betyr ikke det at de "kommer godt ut" i undersøkelsen. Fordi andelen i kulturminnebestanden er desimert som følge av utviklingen, er dette kulturminner som i utgangspunktet er sårbare for endringer. Virkningene av tapene forsterkes av at endringene i kulturlandskapet med tilgroing gjerne truer de samme miljøene – det gjelder arbeider-/skogsarbeiderbruka i Gjerstad, småbruk og plasser i "bakliene" i Nord-Aurdal, småbrukernes seteranlegg i Nord-Aurdal og noen av bruka lengst ut mot kysten i Fræna. (Med 1900-tallsbebyggelsen inkludert, forsterkes trusselbildet for småårsbebyggelsen.)

Jordbrukets bygninger

Undersøkelsen viser også klare fellestrekk mellom kommunene. Det største tapet gjelder hus som dokumenterer eldre driftsformer i jordbruket, hus for spesialiserte funksjoner og hus for ekstensiv utnyttelse av naturressursene. Det er hustyper det ikke lenger er bruk for, og som det er vanskelig å finne nye funksjoner til. De samme hustyper er truet på grunn av dårlig teknisk tilstand.

Det er også variasjoner i hvilke hustyper som er mest rammet, variasjoner som reflekterer forskjeller i kulturhistorie og byggeskikk. Driftsbygningene i tunet er særlig utsatte, det gjelder alle fire kommuner. I Nord-Aurdal dreier det seg først og fremst om den eldre typen med fjøs, stall, låve som står for seg selv. Det er karakteristisk for Nord-Aurdal at det her er registrert mange i denne gruppen, den mer moderne enhetslåven fikk i hovedsak først innpass etter 1900. I Gjerstad og Fræna ble enhetslåven introdusert tidligere, den dominerer i undersøkelsesmaterialet for driftsbygninger og ligger høyt på tapstallene. I Kautokeino er det svært få, eldre driftsbygninger igjen, det gjør tap ekstra merkbart. Små hus i det tradisjonelle gårdstunet som eldhus/bryggerhus, drengestuer, smier, skjul og stabbur er også utsatte for tap. Særlig gjelder det eldhus/bryggerhus slik det reflekteres i tallene for Nord-Aurdal og Gjerstad. Også stabbur er utsatt for tap, men det gjelder først og fremst i Fræna. Det kan se ut som om hustypen har høyere "status" i Nord-Aurdal og Gjerstad, og at det forklarer lave tapstall her. I Nord-Aurdal er det registrert langt flest stabbur.

I Nord-Aurdal er en stor del av den registrerte bygningsmassen knyttet til seter og utmark. Dette er fortsatt et av de mest aktive seterbrukende områdene i landet. Sommerfjøs og utløer i heimemarka og særlig høyløene i stølsområdene topper tallene over tapte og truede, både i antall og prosentvis. Materialet fra Gjerstad og Fræna reflekterer at strukturendringene i jordbruket som gjorde seterbebyggelsen overflødig var kommet langt da SEFRAK-registreringen kom i gang. Det er registrert mange ruiner i kategorien, men det er også enkelte høye tapsandeler for de gjenværende.

Bildet for andre hus på setra er mer vekslende. Husene i selve setertunet har vært mindre utsatt for tap, men er ofte mer endret. Det gjelder særlig bolighuset på setra (seterbu/sel) – i Nord-Aurdal noe uventet også seterfjøset, som ofte har fått ny funksjon i sammenheng med fritid eller drift.

Bolighus, fiskevær, eldre tettstedsmiljøer

Bolighuset har lavere prosentandel tapte enn gjennomsnittet i alle kommuner (unntatt Kautokeino). Lavest er den i Gjerstad, der kun 5 av 80 hus er borte, noe som gir et tap på 2 %. De fleste boligshus i Gjerstad er i bruk, selv om gårdsdrifta er nedlagt – enten som vanlig bolig eller som feriested. I de andre kommunene varierer dette aspektet mer, innslaget av fraflytta øde bruk er større. Bolighus er også den hustypen som er mest endret, og har størst andel mer omfattende endringer.

Bebyggelsen knyttet til fiskevær, sjøhus og naust har vært mindre utsatt for forfall og tap enn jordbruksbebyggelsen. Det har vært lettere å opprettholde sjøbrukets hus, uten for store ombygginger – som del av fiskerinæringen, eller til fritid/turisme.

De eldre tettstedsmiljøene som inngår i MOV-undersøkelsen 2000 er i liten grad berørt av tap, noe mer av endring. Fiskeværene på Bud og Bjørnsund i Fræna, med mange hus, bidrar mye til dette bildet, men det understøttes av eldre tettstedsmiljøer i Gjerstad og med noe forbehold Nord-Aurdal.

Årsak til forfall og tap

Den viktigste årsaken til forfall og tap er at hus ikke lenger er i bruk. Det er derfor særlig hus tilknyttet det gamle jordbruket som har gått tapt. Dette gjelder også kystkommunen Fræna – til tross for at orkanens herjinger nyttårshelga 1991/1992 tok mange naust og sjøhus.

Forfall som direkte årsak til tap kan knyttes til fra 46–67 % av tapene. Dernest kommer riving for oppføring av ny bygning eller annen ny arealbruk, som ligger til grunn for 16–20 % av tapene. Bak de fleste tapene i denne bolken står endringer i det aktive jordbruket.

I Gjerstad og Fræna kommer dernest "ufrivillig brann eller tap som følge av naturkatastrofe". I Fræna er det orkanen nyttårshelgen 1991/92 som gir utslag.

Flytting er en merkbar årsak til at hus er borte i Nord-Aurdal, selv om prosentandelen flytta hus ikke kan sammenlignes med Kautokeinos. Både tradisjon, byggeskikk (med mange mindre laftehus) og klimatiske forhold spiller inn her.

Andelen rivinger som følge av offentlige planvedtak som vegutbygging, boligutbygging eller andre utbyggingsplaner er liten i alle de undersøkte kommunene for 2000.

I motsetning til i Nittedal og Lier, viser ikke undersøkelsen av de fire kommunene i 2000 tettstedspress eller vegutbygging som noen stor tapsfaktor.

Samfunnsutviklingen

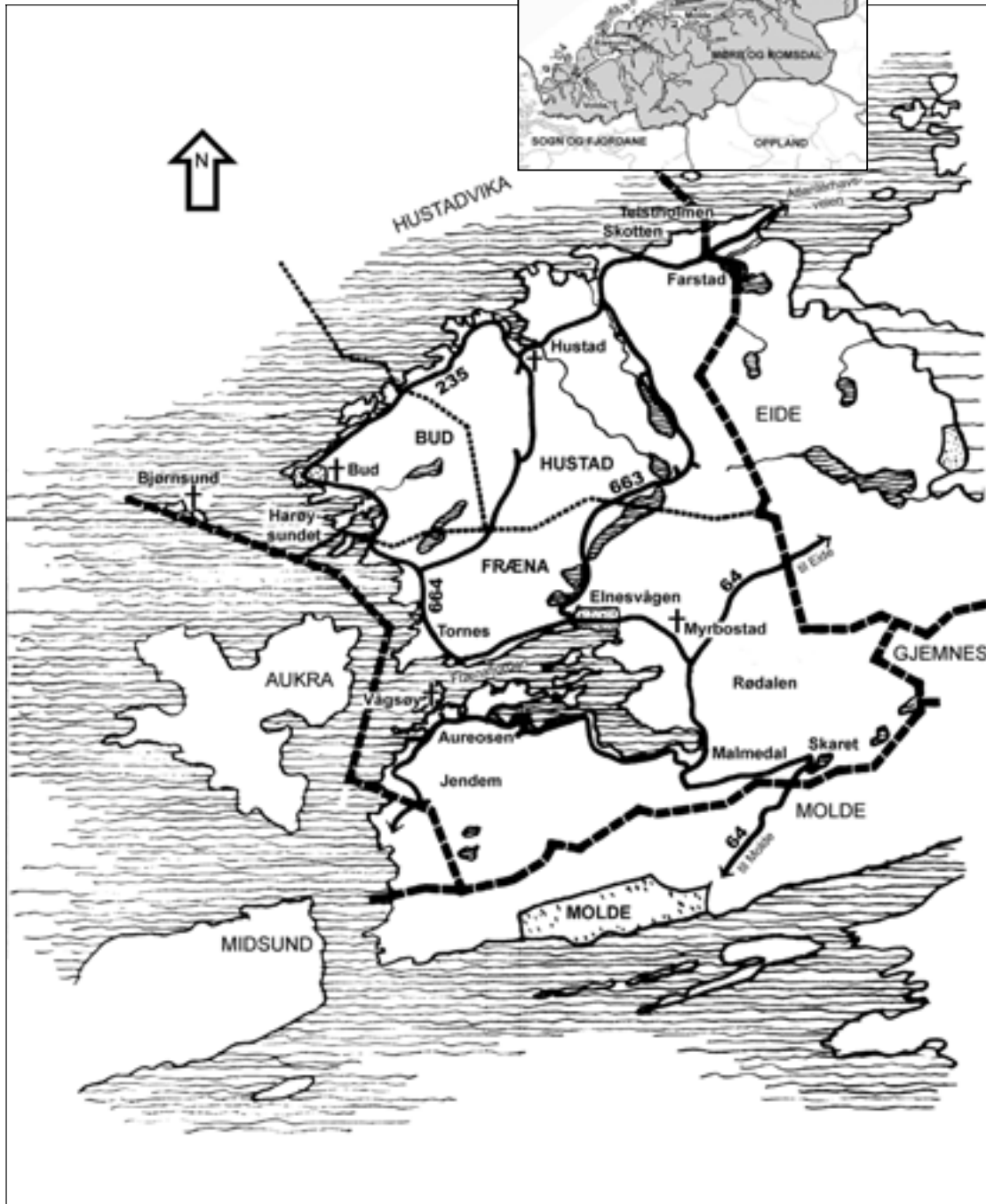
Kommunene er forskjellige både når det gjelder geografi og samfunnsutvikling, men alle er merket av store endringer i nærings- og bosettingsmønster. Strukturendringene i jordbruk, fiske og reindrift i andre halvdel av 1900-tallet har hatt stor betydning for bygningsmassen vi undersøker, viktigst har endringene i jordbruket vært. I alle kommunene har antall driftsenheter i jordbruket gått ned, selv om jordbruksarealet er opprettholdt eller økt. Antall sysselsatte i primærnæringene har gått tilbake, mens antall sysselsatte i service- og tjenesteytende næringer har vokst. Gårdstun har i vekslende grad gått over til å bli boligeiendommer, feriesteder eller de er lagt øde. I alle kommunene har det vært folkeforflytninger innen kommunen – fra utkantene mot sentrum.

Bruk av SEFRAK/GAB som planverktøy

Gjerstad var den kommunen som hadde innarbeidet flest faste rutiner i bruk av SEFRAK-materialet i år 2000. Det gjaldt tilgjengelighet til papirkopisett, digitale versjoner av skjema og kart, samt kontakt med fylkeskommunens kulturavdeling. I de andre kommunene varierte det mer hvordan SEFRAK var tilrettelagt og brukt.

2 Innledning

2.1 Kart over Fræna

2.2 Historikk og beskrivelse

2.2.1 Geografi og topografi

Fræna er en typisk kystkommune. Den ligger sentralt i Møre og Romsdal fylke, og omfatter den vestlige delen av Romsdalshalvøya, fra landet rundt Frænafjorden i sør til Hustadvika i nord, og flere småøyer som Bjørnsundøyene. Kommunen fikk sin nåværende utstrekning i 1964 da Fræna kommune ble slått sammen med Bud og Hustad kommuner. Den nye storkommunen fikk navnet Fræna, og kommunens administrasjon ble lagt til Elnesvågen ved Frænafjorden.

Naturforholdene i Fræna er vekslende. Fra ytre strøk strekker strandflata seg innover mot fjellene, og her ligger mesteparten av jordbruksarealet i nivå under den gamle marine grensen, som er fra 20 – 30 moh. i ytre strøk til 80 – 90 moh. i indre. Lenger inne i landet er det et mer variert landskap med lisoner, og daler og eid mellom fjellformasjoner på 600–900 moh.

2.2.2 Bosetting og hovedtrekk i befolkningsutviklingen

Gårdsnavna langs Frænafjorden tyder på en gammel jordbruksbosetting, som siden har spredt seg til strandflatene og innover i dalene. Steinialderfunn langs kysten fra 10 000 år tilbake viser til en tidlig bosetting som har vært knyttet til de rike fiskefeltene. Hustad Kongsgård er første gang nevnt i 1122/23 da kong Øystein Magnusson døde her, og i seinmiddelalderen skal Bud ha vært det største fiskeværet mellom Nidaros og Bergen. Fiskeværet Bjørnsund er også nevnt i kilder fra seinmiddelalderen.

Bosettingen har vært spredt, og konsentrert til kysten, langs Frænafjorden og innover dalene. Med bureisinga i mellomkrigstida ble store myrområder og vidder lenger innover lagt under plogen, og nye bruk ble etablert. Etter kommunesammenslåingen i 1964 har det vært en flytting fra ytre strøk mot det indre av Fræna. I 2000 er fem steder definert som tettsteder; administrasjonsstedet Elnesvågen, og Malme, Sylte og Tornes som alle ligger på nordsida av Frænafjorden, og fiskeværet Bud. Tyngdepunktet i bebyggelsen ligger ellers langs strendene. Fiskeværet Bjørnsund har også tettbebyggelse, men da dette ble erklært som fraflyttingsområde i 1969, blir det i dag holdt i hevd som feriested. Det er ikke definert som tettsted.

Pr. 1.januar 2000 hadde Fræna kommune 9005 innbyggere. Den har et areal på 360 km², og en befolkningstetthet pr. km² på 25. Det dyrka arealet utgjør ca. 60 km². Folketallet har siden kommunesammenslåingen i 1964 økt jevnt fram til 1997. Fra SEFRAK-registreringen begynte i 1979 til 2000, har folketallet økt med 4 % (339 personer). Folketilveksten skyldes fødselsoverskudd. Befolkningen i Møre og Romsdal har i samme periode økt med 3 %, mens økningen på landsbasis har vært 8 %. Men i de siste tiåra har Fræna kommune hatt en betydelig mindre folketilvekst enn landet som helhet, og den har også vært mindre enn fylkets. I dag bor over 40 % av Frænas befolkning i tettbygde strøk.

2.2.3 Kommunikasjoner

Sjøen har fra gammelt vært den viktigste kommunikasjonsåren. Dette avspeiler seg i lokaliseringen til gamle sentra i kommunen, kirkene og de gamle naustrekkene. Til lands gikk ferdsele etter opptrakka stier, og på sleder vintertid. På slutten av 1830-tallet begynte arbeidet med å anlegge veger. For at presteskyssen skulle unngå den værharde Hustadvika, ble den første veggen bygd fra Bud til Hustad og Farstad. Deretter fulgte flere veganlegg, og den første av disse var veg fra Bud grense over Skaret til Molde. Alle vegene førte fram til stoppesteder for båtutene, og på den måten fungerte transportsystemet som en helhet.

Rutebåtene spilte lenge en viktig rolle, og anløpsstedene i Fræna var Bjørnsund, Bud, Harøysund, Tornes, Elnesvågen, og Sylteosen, Aureosen og Gjendemsvorpa. De viktigste skysstasjonene lå på Dalset i Elnesvågen, Tornes og Farstad. På 1920-tallet begynte omleggingen fra sjø- til landtransport. Skysstasjonene ble avviklet, og etter hvert begynte også avviklingen av båtutene. I dag går Rv. 64 (Åndalsnes–Molde–Kristiansund) gjennom kommunen, Rv. 664 tar av fra denne og fortsetter vestover til Bud, mens Rv. 663 fortsetter nordover mot Hustadvika og Atlanterhavsvegen. Ellers binder et vel utbygd vegnett de forskjellige deler av kommunen sammen. De største havnene er Harøysund og Bud. Hustadmarmor har sitt eget store havneområde i Elnesvågen.

De gamle naustrekkene ved Elnesvågen viser hvor viktig ferdsele på sjøen var før. På høydedraget over skimter man så vidt Elnesbruka.

2.2.4 Næringsgrunnlag

Fra gammelt har fiske og fiske kombinert med jordbruk, vært den viktigste næringsvegen i området som i dag er Fræna kommune. Rene fiskere bodde bare på den ytterste kyststripa mot Hustadvika. I mellomkrigstida begynte en endringsprosess innen primærnæringene. Større og nye båter og "Ny Jordaksjonen" i Fræna, der flere mål dyrkbar jord ble lagt under plogen, førte til at fiskerbonden etter hvert ble erstattet av yrkesfiskeren og heldagsbonden. Denne utviklingen førte med seg større bruksenheter i jordbruket og færre fiskere, og kommunen gikk etter 2. verdenskrig inn i en stagnasjon som følge av den kraftige strukturrasjonaliseringen. Men på midten av 1960-tallet begynte en periode med kraftig vekst innen industrien og de tjenesteytende yrkene, og folketallet økte.

Den yrkesaktive befolkningen har i perioden siden registreringen og fram til i dag vært sysselsatt i primærnæringen, industri og tjenesteytende næringer. Hjørnesteinsbedriftene i kommunen har vært Hustadmarmor AS, Tine Midt Norge og Moxy Truck AS. Flere av innbyggerne har sine arbeidsplasser i Molde.

I dag er Fræna den største jordbrukskommunen i Møre og Romsdal, og den har flest yrkesaktive fiskere i Romsdal. Det drives et jordbruk med melkedyr, ungfø, fôrproduksjon og kornproduksjon. I Bud og Hustad/Farstad-området er turistnæringen i vekst, og i denne satsingen blir den eldre sjøhusbebyggelsen brukt.

Handelsstedet i Indre Harøysund ble etablert mot slutten av 1800-tallet, og var et viktig anløpsted for rutebåtene. Selve handelshuset, pakkhuset og borgstua vises midt i bildet, og er fra denne tida. Til venstre Lerøybrygga, i huset til høyre var det postkontor. I dag går båten til Bjørnsundøyene fra Harøysund i ferietida.

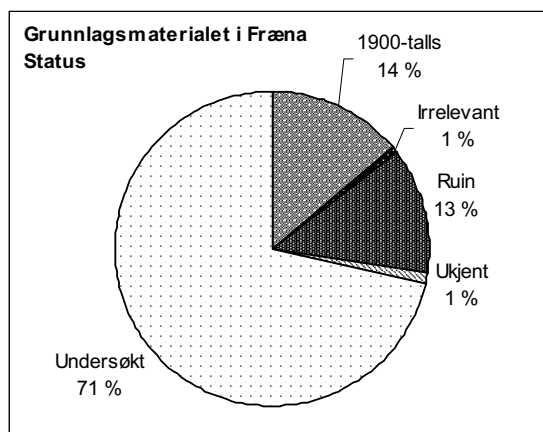

Mange steder nord i Fræna er standflatene dyrka opp helt ned til sjøen.

2.3 Grunnlagsmaterialet for MOV-undersøkelsen i Fræna

2.3.1 Antall undersøkte hus

Registrerte objekter 1978–94	Objekter datert til 1900-tallet	Irrelevant	Ruin	Ukjent	Undersøkte bygninger 2000
1287	180	7	167	13	920

Det totale antall registrerte objekter i perioden 1978 – 1994 er 1287. Av disse ligger 920 hus til grunn for MOV-undersøkelsen i Fræna. Da er hus datert til 1900-tallet, objekter som ble registrert som ruiner etter hus, andre typer minner og andre registreringer som faller utenfor undersøkelsen, trukket fra.

2.3.2 Registreringstidspunkt

Registreringen foregikk over en 7 års periode fra 1978 til 1985, med et klart tyngdepunkt 1979–1980, da de fleste kretsene ble registrert. I perioden 1981–1985 ble relativt få bygninger registrert, og disse var fordelt over flere kretser.

2.3.3 Spesielle forhold ved SEFRAK-registreringen i Fræna

Registreringen ble stort sett gjennomført med 1900 som øvre grense, med unntak for fiskeværet Bjørnsund. Her ble alle bygninger uansett alder og en del andre minner registrert. Det ble også registrert noen bygninger fra 1900-tallet i andre kretser. Disse objektene er geografisk spredt, det er ingen "spesielle" 1900-tallsmiljøer som er tatt med. Totalt er ca. 15 % av registreringsmaterialet datert til 1900-tallet. Det ble registrert flere ruiner, men få andre minner enn hus. Miljøskjemaet er lite brukt. Det ble til sammen registrert 1287 objekter. Landsgjennomsnittet pr. kommune er ca. 800.

Deler av registreringsmaterialet har få opplysninger, og i noen kretser er det sparsomt med foto. Det siste har begrenset undersøkelsen av endring i noen grad. Da det er en relativ tidlig registrering, er det ikke tatt opp grunnplaner. For den videre bruk av dataene i MOV-analysen, er det gjort noen få endringer i valg av koder for sosial miljøsammenheng og opprinnelig funksjon.

Under feltarbeidet for MOV-undersøkelsen kom det ikke fram åpenbare hull i tilfanget, trolig har de fleste hus fra før 1900 kommet med.

2.3.4 Registreringskretser

Registreringen i Fræna er organisert etter Statistisk sentralbyrås folketellingskretser fra 1970. Antall kretser er 25, med krets 16 Bud som eneste tettstedskrets. I 1980 kom tettstedet Elnesvågen til som egen tettstedskrets. Den omfatter deler av 1970-kretsene 4 og 13.

MOV-undersøkelsen har valgt å dele kommunen i tre hovedområder, Hustad, Bud og Fræna etter de gamle kommunegrensene. Fræna omfatter kretsene 1 til 13. Bud omfatter kretsene 14 til 18 og Hustad kretsene 19 til 25.

Kretsene og de gamle kommunene er brukt som utgangspunkt for å belyse eventuelle geografiske variasjoner i tap og endring i den SEFRAK-registrerte bebyggelsen. Det er sett på forskjeller mellom de gamle kommunene, og mellom tettbygde og spredtbygde områder.

2.3.5 Geografiske områder, gamle kommuner

Fræna

er det største av hovedområdene. Det er den sørligste delen av storkommunen og omfatter Bjørnsundøyene, kyststripa sør fra Harøysund, landskapet langs Frænafjorden og dalførene Malmedalen og Rødalen, som strekker seg innover mot øst. Administrasjonsstedet Elnesvågen med industriområdet til Hustadmarmor med havneområder og Tine Midt Norge, ligger på nordsida av fjorden. I området er det også store jordbruksarealer, selv om en del ligger brakk. I Fræna har veksten vært stor fra 1960-tallet. Hustadmarmor og Tine Meierier ekspanderte, og offentlige bygninger og et nytt butikkssenter ble bygd i Elnesvågen, og flere byggefelt kom til. På sørsida av fjorden er Vågøy/Storvik-området båndlagt i påvente av en avklaring til eventuell olje-/gassutvinning. I Harøyområdet på grensa mot Bud er det planlagt videre utbygging til en stor havneterminal..

Vågøya ligger på sørsida av Frænafjorden, og er gammelt kirke- og tingsted med tradisjoner tilbake til et hedensk hov. Dagens kirke ble innviet i 1904. Ved kirken står ei gammel prestestue. Like ved ligger det gamle presteenkesetet.

I 1970 utgjorde folketallet i "Gamle Fræna" ca. 50 % av befolkningen i den nye storkommunen. Siden har det vokst fram til år 2000. Folketallet økte særlig fra 1970 til 1980, da det steg til 58 % av Frænas befolkning. Veksten er konsentrert til området der administrasjonsstedet Elnesvågen ligger, men også i resten av "Gamle Fræna" har det vært en liten befolkningsøkning.

Bud

utgjør det minste av hovedområdene, både i areal og folketall. Det er området rundt det gamle fiskeværet Bud. Det er et dels karrig, bergfylt kystområde, og store myrområder strekker seg innover landet. Fiske og fiskeindustri er de viktigste næringene, og de siste årene har det også vært satset på turisme. Jordbruksområdene er relativt små, med mange gjengrodde arealer. Bebyggelsen er konsentrert langs kysten, og fiskeværet Bud er ved siden av Elnesvågen det største tettstedet i Fræna. Under 2. verdenskrig bygde okkupasjonsmakten Ergon kystfort i fiskeværet, og mange hus ble rekvirert eller revet.

I 1970 utgjorde folketallet i Bud ca. 20 % av befolkningen i den nye storkommunen. I 1980 var det minket til ca. 18 %, og nedgangen har siden fortsatt. Folketallet har vært stabilt i selve fiskeværet, reduksjonen har vært i områder rundt.

Bud kirke omgitt av yngre tettbebyggelse. Kirken ble bygd i 1717, men den karakteristiske løkkuppelen er fra 1832. Bak kirken skimter man Ergan kystfort fra 2. verdenskrig.

Hustad

ligger lengst mot nord. Området har ei lang kyststripe ut mot Hustadvika. Strandflatene mot havet, innover Farstaddalen og i ei stripe langs Hustadmyra, har store oppdyrka flater. Ved "Ny Jordaksjonen" i mellomkrigstida ble flere nye bruk etablert på gamle myrområder i Farstaddalen og langs Hustadmyra. Etter 2. verdenskrig har oppdyrkingen av myrområder fortsatt, og Hustadområdet er Norges største bureisingsfelt. Bosettingen er spredt med tettbebyggelse i fiskeværet Vikan, på Hustad og Farstad. I de seinere åra er det satsset på turisme.

I Fræna er ni bygninger fredet, de ligger alle i losmiljøet på Teistklubben lengst nord i Hustad.

Hustad med Hustad kirke. Nåværende kirke ble bygd i 1874, men den eldste kirka på Hustad går tilbake til 1100-tallet og er nevnt i Snorre.

I 1970 utgjorde folketallet i Hustad ca. 30 % av befolkningen i den nye storkommunen. I 1980 var det minket til ca. 24 %, en nedgang som siden har fortsatt. Folketallet har gått ned i alle folketellingskretsene.

2.3.6 Tettbygd/spredtbygd

Ved folketellingen i 1970 var det definert en tettstedskrets i Fræna, krets 16 Bud. Det gamle fiskeværret Bud hadde da en befolkning på 776, noe som utgjorde ca. 10 % av folketallet i hele kommunen. Ved folketellingen i 1980 bodde 24 % i tettsteder. Da var storkommunens administrasjonssted Elnesvågen definert som tettsted i tillegg til Bud. I år 2000 fordeler befolkningen seg omtrent jevnt på tettbygde og spredtbygde strøk. Den overveiende del av den registrerte bygningsmassen ligger i de spredtbygde kretsene.

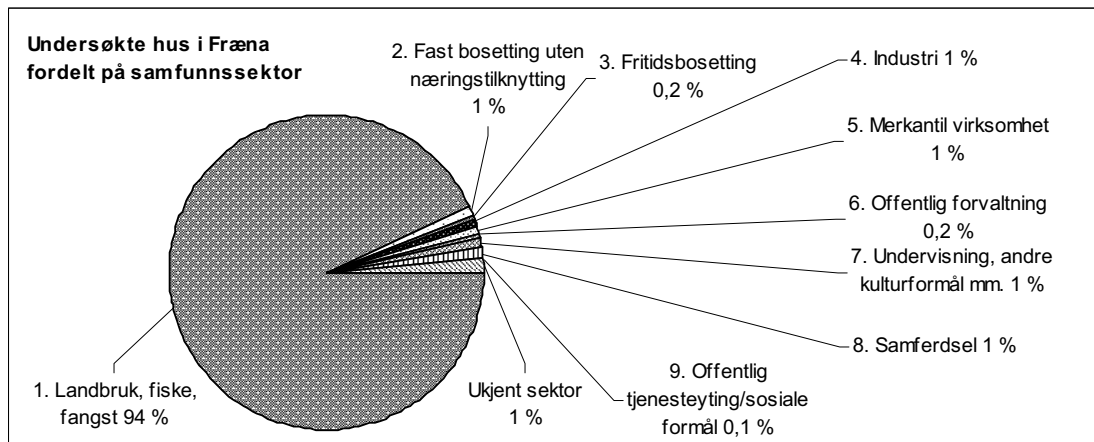
Havna på Nordre Bjørnsund med sjøhus, like bak ligger hus som rommet bl.a. handel og poståpneri og lærerbolig (1548-01-27,37,72,74,92-96).

Elnesvågen sett fra Elnes, jordbruket preger fortsatt landskapet og omgivelsene til tettstedet ved fjorden.

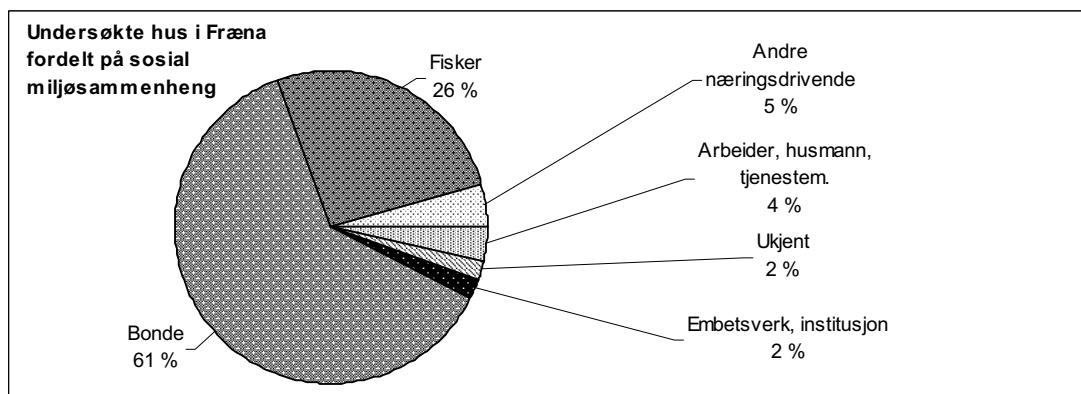
2.4 Egenskaper ved undersøkte hus i Fræna

2.4.1 Samfunnssektor

I det undersøkte Fræna-materialet er det registrert hus knyttet til alle SEFRAK's 9 samfunnssektorer. Sektordiagrammet viser hvilke samfunnssektorer bygningene var knyttet til da de ble bygd. Fordelingen viser at primærnæringen med landbruk og fiske dominerer. Øvrige sektorer har bare en liten andel av bygningsmassen.

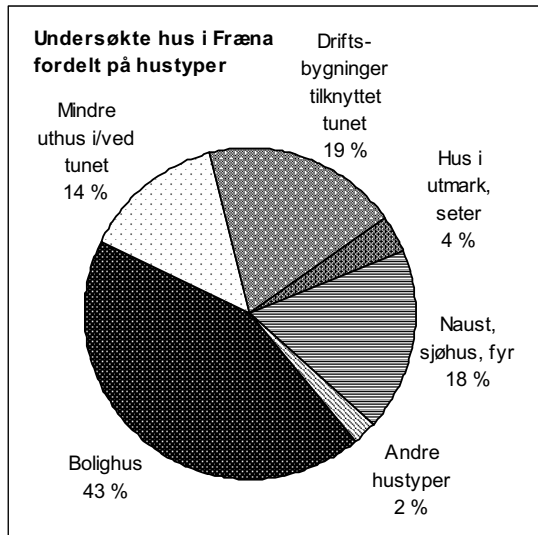
2.4.2 Sosial miljøsammenheng

Sektordiagrammet viser hvilke sosiale miljøer som har satt sterkest spor etter seg i den registrerte bygningsmassen. Gruppen "Bonde" utgjør godt over halvparten, dernest kommer "Fisker".

Det må presiseres at det kan være vanskelig å trekke klare grenser mellom yrkene bonde/fisker i en kommune som Fræna. SEFRAK-skjemaet har ingen egen rubrikk for "fiskerbonden", som nok hadde vært mer egnet i mange tilfelle. Samlet utgjør fiskere og bønder en bolk på 87 %. Hus tilknyttet andre næringsdrivende har en andel på bare 5 %. Ennå færre hus, 4 %, kan knyttes til arbeidere, husmenn og tjenestemenn, de fleste av disse er husmenn eller strandsittere. At antallet er såpass lite kan skyldes at deres hus alt var borte ved SEFRAK-registreringen, eller at informasjonen har vært mangelfull. Flere er trolig registrert som hus tilknyttet bonde/fisker. Det offentliges andel, som i Fræna består av kirken, skoleverket og fyrvesenet, er på bare 2 %.

2.4.3 Bygningstyper

De undersøkte bygningene fordeler seg på 22 bygningstyper. Bolighusene, i alt 393, utgjør mot halvparten av alle registrerte hus. Ellers reflekterer utvalget at de fleste undersøkte hus er knyttet til jordbruk og fiske.

"Driftsbygninger tilknyttet tunet" består av enhetslåven og noen enkeltstående fjøs, stall, sauefjøs o.l. Disse utgjør ei lita gruppe på bare 9 hus. I "Andre hustyper" inngår skole- og bedehus og butikker.

Til venstre det store våningshuset på Sorigarn Elnes (1548-012-031). Det er langt og skeivtekt med få vinduer på baksida. Det er ikke mange av de store låna som står så uendret tilbake. Til høyre løa på Vikan (1548-03-007) som viser en typisk driftsbygning fra området. Denne er godt bevart, og man ser her hvordan stavene i grindene hviler på steinmuren utenfor den lafta fjøsdelen. Det er få løer som har bevart et eldre opprinnelig preg så godt.

Til venstre våningshus sammenbygd med uthus på Hestadhauan, Åndal (1548-006-103). Hus av denne typen skal ha kommet på husmannsplasser og mindre bruk på 1800-tallet, og det på Hestadhauan ble bygd for kårfolk mot slutten av århundret. Til høyre husmannsplassen Strandheim, lokalt Stranden, (1548-007-047) er i flg. SEFRAK-registreringen en av de best bevarte husmannsplassene i Fræna. Her står sammenbygd våningshus og fjøs/løe fra slutten av 1800-tallet.

Til venstre Dalsetgården (1548-012-041) ved Elnesvågen hvor det har vært skysstasjon, landhandel og poståpneri. Både ved sin form og rike sveitserdekor skiller den seg ut i Frænamaterialet. Ved SEFRAK-registreringen hadde den skifer på taket. I huset til høyre, Guristua (1548-020-044) på Farstad, skal det ha vært drevet handel siden slutten av 1800-tallet. Den er forlengst opphørt.

Til venstre gammel sjøstue ved Storholmen (1548-020-003). I sjøstuen bodde båtlagene under vinterfisket. Til høyre sjøbuer, den til høyre er under oppussing.

Naustrekke ved Hustad med Hustad kirke i bakgrunnen. Naust og andre sjøhus har lavere tapstall enn driftsbygninger i landbruket, men tradisjonelle trekk som torv på tak og kledning av spon er borte.

1548-023-017,018. Malefeten i Hustad - i det værharde klimaet har man vært nødt til å legge husene på rekke etter vindretningene. Spon som tørket lett ble mye brukt på vegger som var utsatt for været, et trekk ved byggeskikken som nå nesten er borte. På stabburet er det fremdeles noe spon tilbake, på hovedbygningen er den skiftet ut med bølgeblikk.

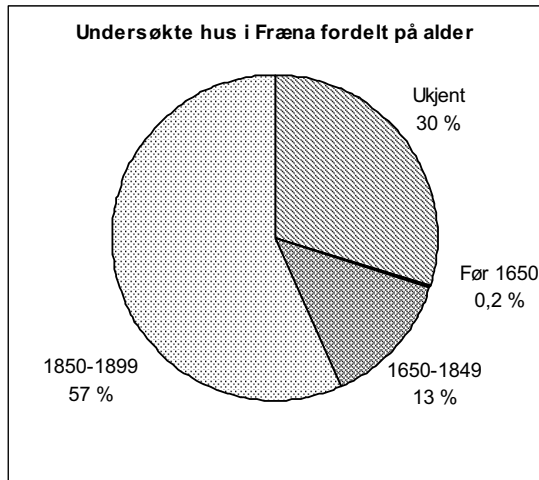

1548-017-035, 036. Prestegården i Bud ligger med utsikt mot havet, skjermet av hage med beplantning. Husene ligger her rundt en gårdsplass, noe som ikke var det vanlige i Fræna. De ble satt opp på 1850-tallet. Med sitt preg fra senempiren skiller hovedbygningen seg ut fra andre bolighus i Fræna.

1548-009-44 m.fl. Malmesetra er en av meget få setrer i Fræna med eldre bebyggelse bevart. Malmesetra er en gammel seter, trolig fra 1500-1600-tallet.

2.4.4 Alder

Diagrammet viser at hele 30 % av de undersøkte bygningene har ukjent datering. Videre viser aldersfordelingen at over halvparten er bygd i andre halvdel av 1800-tallet. Bare 13 % er bygd før 1850, men trolig kan noen i gruppen ukjent være før 1850. Bare to av bygningene skal være satt opp før 1650.

De fleste undersøkte bygningene ble datert til 1850—1899. To bygninger har en datering til før 1650, en datering som man må tro det kan være knyttet en del usikkerhet til. Disse står i fiskeværet Bud, som har tradisjon på bebyggelse tilbake til middelalderen. I Frænamaterialet er det lite informasjon om grunnlag for dateringene på skjemaene, som oftest er den knyttet til den eldste delen av huset.

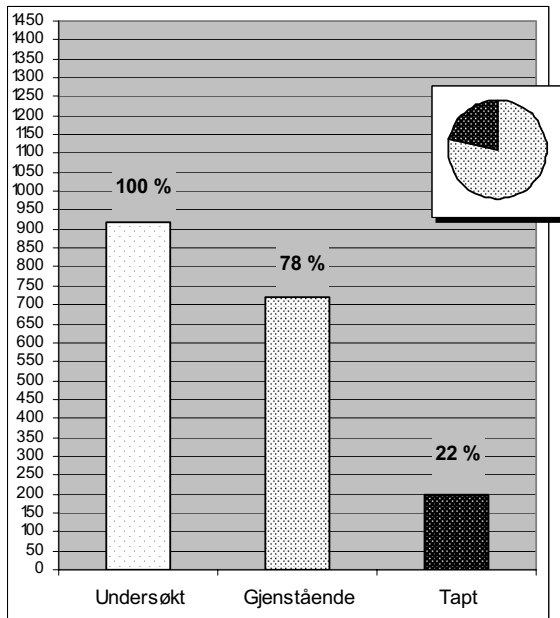

Utsikt mot Male. På Male kan man ennå se spor etter det gamle klyngetunet, flere hus ligger her tett.

3 Resultat

3.1 Tap

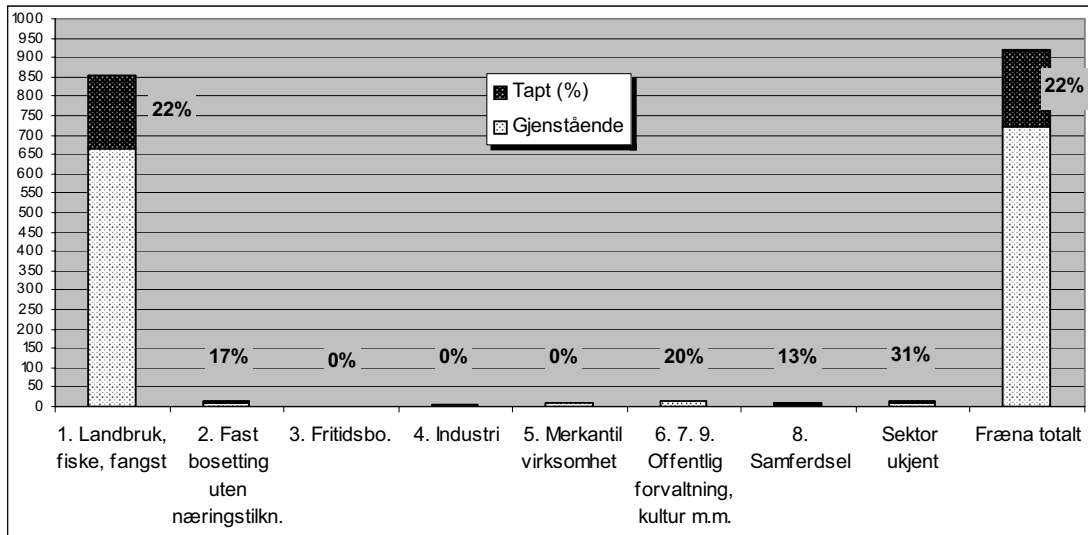
3.1.1 Tap – samlet oversikt

Av 920 undersøkte bygninger i Fræna har 199 blitt borte siden registreringstidspunktet. Det vil si at 22 % av den undersøkte bygningsmassen fra før 1900 er borte.

721 bygninger, 78 %, står fortsatt.

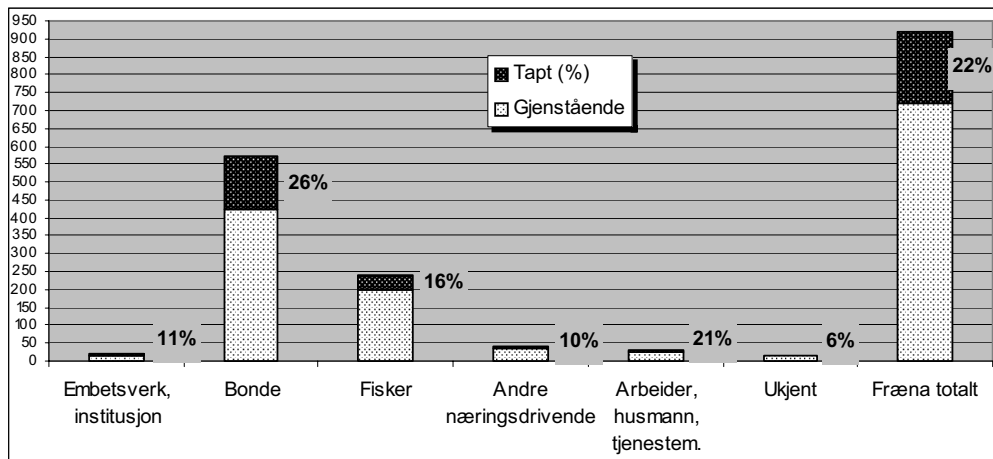
3.1.2 Tap – samfunnssektor

Til tross for at tapet slår noe ulikt ut for samfunnssektorene, blir forholdet sektorene i mellom lite endret. Den største tapsandelen har sektoren "Ukjent". I sektorene med null tap ble det registrert få hus.

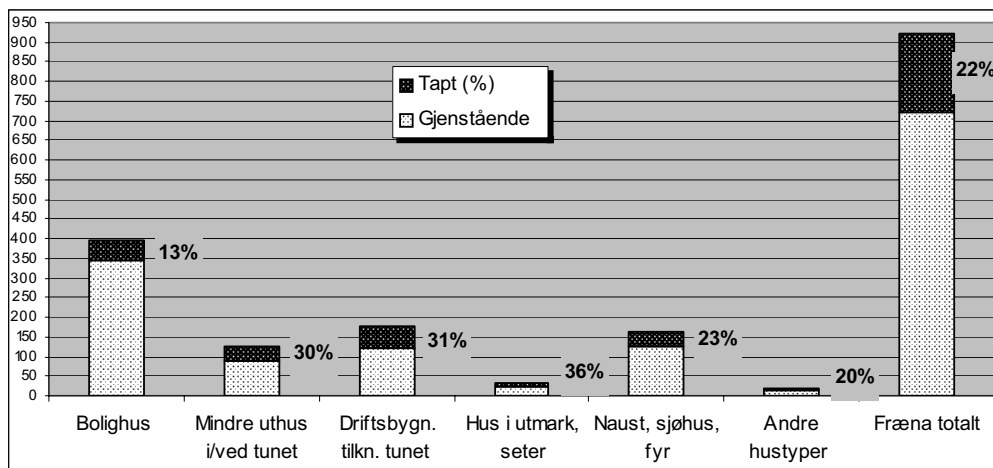
Mesteparten av de undersøkte bygningene går inn i sektoren "1. Landbruk, fiske, fangst". Denne sektoren har et relativt tap på 22 %, noe som er lik det totale tapet for kommunen. Antall tapte hus er her 189. Bare 10 revne bygninger fordeler seg på de andre sektorene med tap.

3.1.3 Tap – sosial miljøsammenheng

Det er registrert tap for alle sosiale grupper i Fræna. Både i tall og i prosentandel er det klart største tapet knyttet til gruppen "Bonde". Men også de få husene registrert for "Arbeider, husmann, tjenestemann" har stor prosentandel tap – like opp under gjennomsnittet. Hus for fiskere synes å ha vært noe mindre utsatt. I kategorien "Embetsverk/institusjon" er det skolestuer som har gått tapt, dvs. hus for fellekskapet. Samlet har tapet ført til en forskyving i hvordan de ulike sosiale gruppene er representert i kulturminnebildet, det er hus for "vanlige folk" som har hatt det største tapet.

3.1.4 Tap – bygningstyper

Det stor forskjell på hvilke hustyper som er tapt. Det er hus som representerer det tradisjonelle jordbruket som har hatt det største tapet – nær alle hustyper her har tap godt over gjennomsnittet. Av enkelthus har det særlig gått ut over typen fjøs, stall låve, sommerfjøs og seterfjøs. Men også mange små uthus og stabbur er borte. Hus tilknyttet sjøbruket "Naust, sjøhus, fyr" har samlet noe mindre tap. Her er det tapet av sjøhus, og særlig et relativt stort tap i den lille gruppen notlagshus, som er mest merkbart.

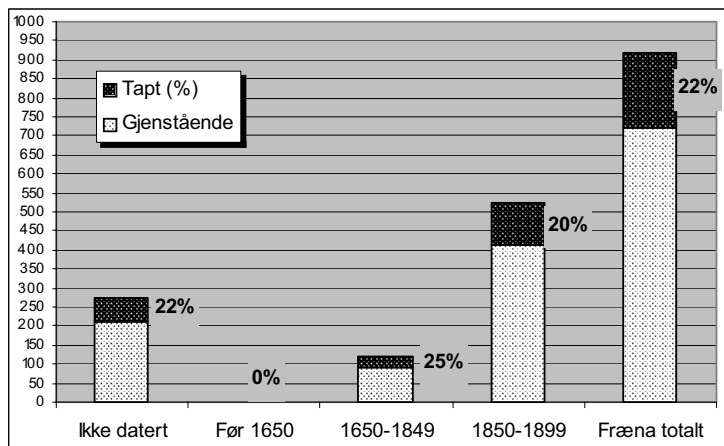
Gruppen "Hus i utmark, seter" representerer hustyper som alt ved førstegangs-registrering var sterkt desimert. Det ble da registrert mange ruiner, særlig av seterhus, noe som viser at disse var blitt overflødige lenge før SEFRAK-registreringen kom i gang. Dette forsterker effekten av tapet. Det er særlig sommerfjøs i heimemarka og seterfjøs som trekker tapsprosenten opp. Samme forhold gjelder gruppen "Driftsbygninger tilknyttet tunet", der 6 av 9 hus som enkeltstående fjøs, sauefjøs m.m. er borte. Men også den mer moderne enhetslåven har tap over gjennomsnittet.

Tapet er noe mindre for bygninger tilknyttet sjøbruket. I gruppen "Naust, sjøhus, fyr" ligger prosentandelen samlet nær gjennomsnittet. Det er flest naust i gruppen, men tapsprosenten er noe større for sjøhusa. De såkalte notlaghusa som ble bygd for de rike sildefiskeriene i Frænafjorden på 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet, skiller seg ut med et langt større, relativt tap – tre av sjø registrerte har gått tapt

53 bolighus er borte. Siden dette er den største gruppen hus, er tapsandelen forholdsvis lav – 13 %.

Både smier og sommerfjøs er typiske eksempler på hustyper det ikke lenger er bruk for, og det er få av dem i registreringsmaterialet. Over til venstre smia på Gule (1548-017-016) som ved registrering var i bruk som lager. I 2000 sto bare murene tilbake. Til høyre sommerfjøset på Syltevorpa (1548-011-017), et av få sommerfjøs i materialet. I 2000 var det borte. Stabbur er også en bygningstype som har stort tap. Til venstre stabburet på Skotheim (1548-019-023). Det er stort og todelt, av en type som det har vært flere av på Skotten, da gjerne med en bekroningslist over dobbeltdørene. I 2000 var det borte.

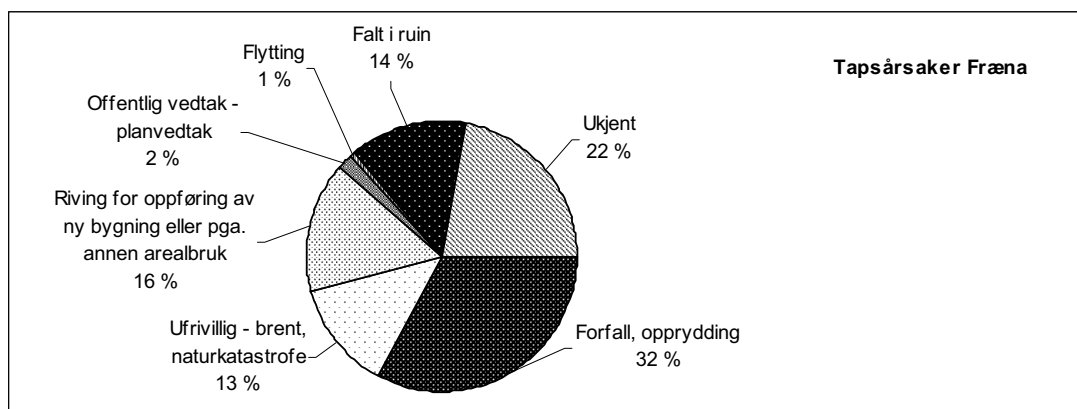

3.1.5 Tap – alder

Det er en liten tendens til at tapsandelen er noe større for den eldste delen av bygningsmassen, dvs. hus datert før 1850.

Tidfestingen i SEFRAK-materialet må leses med forbehold, og hele 22 % av de undersøkte bygningene er ikke daterte. Likevel gir undersøkelsen en indikasjon på at de eldste husa er mest utsatte.

3.1.6 Tapsårsaker

Dårlig teknisk stand er den viktigste direkte årsak til at hus går tapt.

Generelt forfall, uttrykt i rubrikkene "Forfall, opprydding" og "Falt i ruin" er oppgitt som direkte årsak til de fleste tapene i Fræna. Samlet har 46 % av tapene denne bakgrunnen. 15 % har "- for oppføring av nye bygninger eller annen arealbruk" som grunn for riving. Nesten like stor, 13 %, er tapsandelen for ufrivillig tap som følge av naturkatastrofer, brann og lignende. De fleste innen denne gruppen gikk tapt i den store orkanen på Nord-Vestlandet nyttårshelga 1991/1992.

Andelen rivinger som resultat av offentlige vedtak og større arealinngrep for utbygging av boliger, er på bare 2 %. De fleste rivinger er med andre ord et resultat av private beslutninger.

Oversikten over er grovmasket, og årsakssammenhengene kan ofte være overlappende. Oppføring av nye hus på stedet eller ny arealbruk, kan ha sammenheng med at huset som sto der var dårlig, eller det kan ha vært brukt som unnskyldning for å rive. Indirekte kan veganlegg og trafikkbelastning være årsak til at hus faller i ruin på grunn av forfall.

Flytting

Bare for to av de tapte husene i Fræna er det opplysninger om flytting. Skolehuset på Helset ble, ei stund etter at det var revet, satt opp på Jendem. Ett våningshus som skulle rives på Malme, ble tatt hånd om for å settes opp et annet sted. Dette har visstnok aldri skjedd.

1548-023-015. Til venstre grisehus på Malefeten i Hustad, et typisk eksempel på en hustype som ikke lenger er i bruk. Ved SEFRAK-registreringen var huset i dårlig stand. I 2000 var taket ramla ned, men murene sto tilbake. Til høyre steinmaust i Storvik (1548-006-081), som også ble revet på grunn av dårlig tak. Stort sett har naust og sjøhus en mindre tapsprosent enn driftsbygninger i jordbruket, da dette er hus det fremdeles er bruk for.

Til venstre: Haustmarkbryggja (1548-013-025) som en gang var et sentralt samlingspunkt ved fjorden i Elnesvågen. I en vinterstorm for noen år siden gikk den tapt. I dag er det en stor småbåthavn på stedet. Til høyre hengsla (nothuset) (1548-005-070) på Fårøya. Den ble brukt til oppbevaring av nøter, og ble bygd på 1838-40-tallet i forbindelse med de rike sildefiskeriene i Fræna fjorden på 1800-tallet. Den tilhørte Elnesvågen gamle notlag som eksisterte fra ca. 1840 til 1960-åra. Ved SEFRAK-registreringen sto huset tomt. Seinere datt det ned og ble revet.

I år 2000 var det bare steinpilarene tilbake etter ei sjøbu i Storholmvågen (1548-020-004) ved Hustadvika. Ved SEFRAK-registreringen i 1980 var forfallet begynt. I bakgrunnen Stemshesten, en av de mest karakteristiske fjellformasjonene i Fræna.

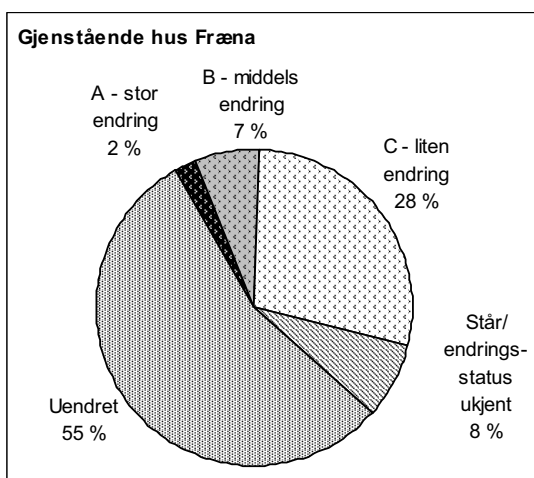
3.2 Endringer av gjenstående bygninger pr. år 2000

Grunnlaget for undersøkelsen er de samme 721 gjenstående bygningene som det er gjort rede for i kapittel 3.1. I dette kapittelet gjøres det rede for hva som har skjedd med disse. Det må presiseres at endringer i denne undersøkelsen er knyttet til endring mellom SEFRAK-registreringen og kontrollregistreringen. Hus som ikke er endret i denne perioden kan ha gjennomgått flere endringer før SEFRAK-registreringen.

To forhold belyses:

- Endringer i form av tilbygg, påbygg, andre ombygginger
- Bygningenes tilstand/forfall

3.2.1 Endringer – samlet oversikt

268 SEFRAK-registrerte bygninger har blitt endret. Dette er et samletall for endringsgruppene A, B og C, og utgjør 37 % av de gjenstående bygningene.

Ca. 55 % av bebyggelsen fra før 1900 i Fræna står i store trekk slik den var ved registreringstidspunktet.

Dette gjelder, som nevnt i kapittel 1, ikke bygningenes autenticitet i detaljer. Utskifting av materialer til samme type som ved registreringstidspunktet er ikke registrert som endring her.

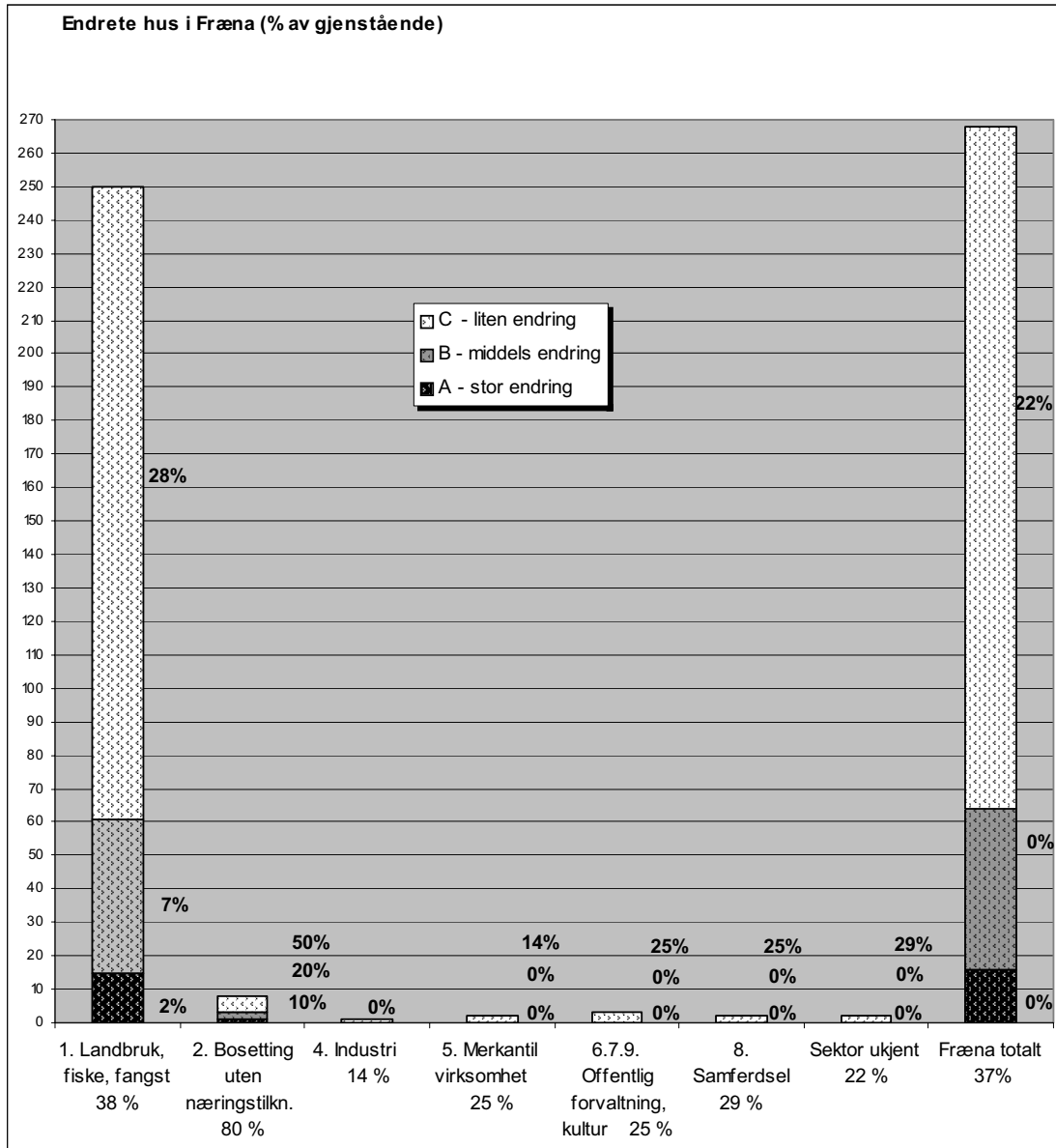
For 8 % av bygningene kjenner vi ikke endringsstatus, de fleste av disse var under utbedring/ombygging på tidspunktet for undersøkelsen eller ved registreringen.

Endringsgrader

Sektordiagrammet gir en oversikt over fordelingen av ulike typer endringsgrader og belyser hvor omfattende endringene i den gamle bebyggelsen i Fræna har vært. Tallene viser en stigende forekomst mht. grad av endring – fra endringstype A til C. Få hus er så radikalt endret at opprinnelig volumkarakter er helt forandret (endringstype A), noen flere har vært gjenstand for ulike mindre grader tilbygg/påbygg (endringstype B), mens de fleste kun har gjennomgått en utskifting av diverse ytre elementer (endringstype C).

3.2.2 Endring – samfunnssektor

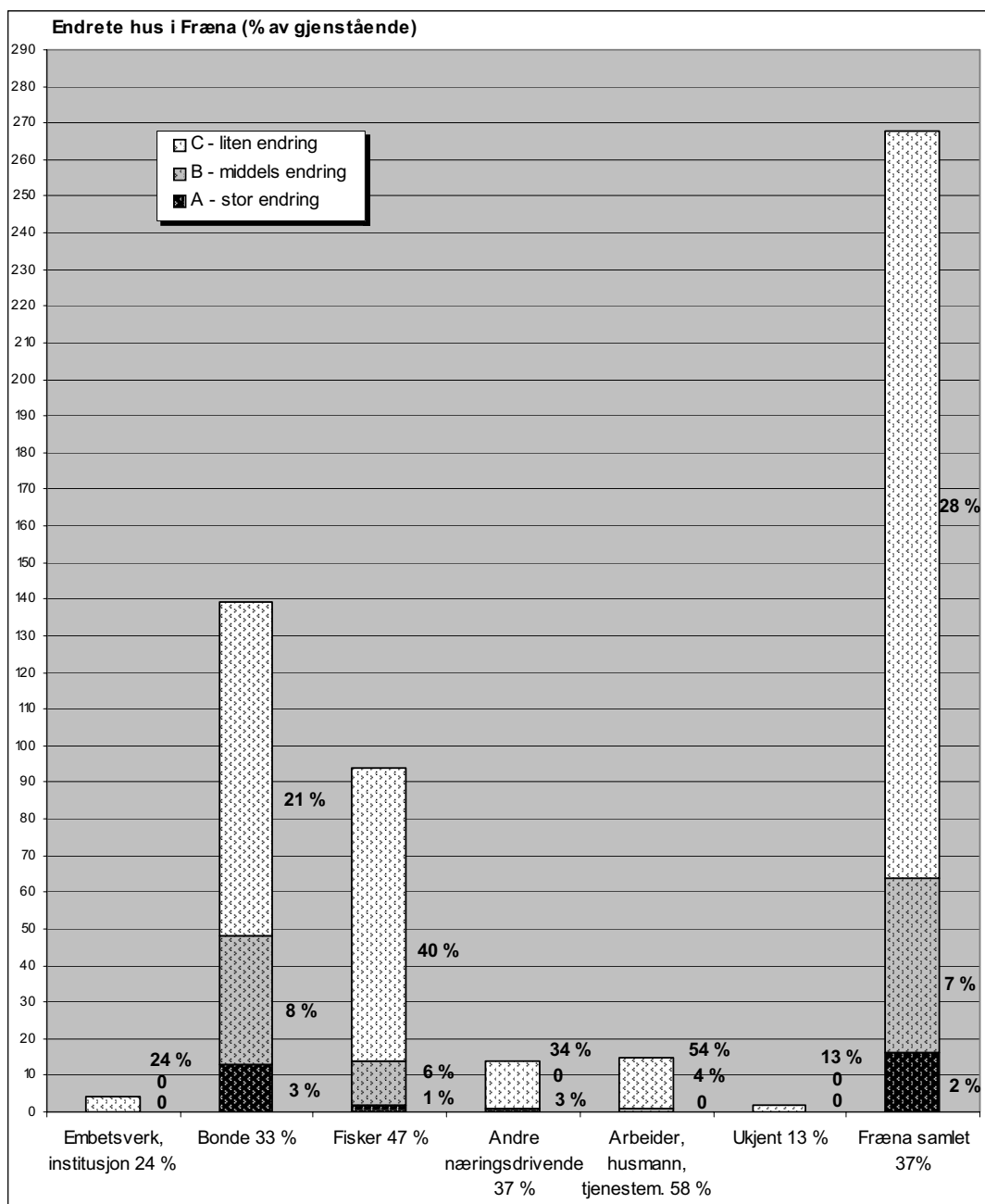

Undersøkelsen viser at endringsforekomsten varierer mellom samfunnssektorene.

Hus knyttet til jordbruk og fiske har gjennomgått endring av både type A, B og C. Det samme har hus knyttet til fast bosetting uten næringstilknytting. Innen de andre sektorene har endringene kun vært av karakter C.

Prosentandelen for hus som har blitt endret ligger for primærnæringene nær gjennomsnittet. Den ligger noe lavere i de andre sektorene, med unntak for sektor 2 "Fast bosetting uten næringstilknytting", der den er på hele 80 %. De fleste av disse bygningene står i fiskeværret Bud og området like ved. I hovedsak er dette hus som er satt i stand til ferieformål.

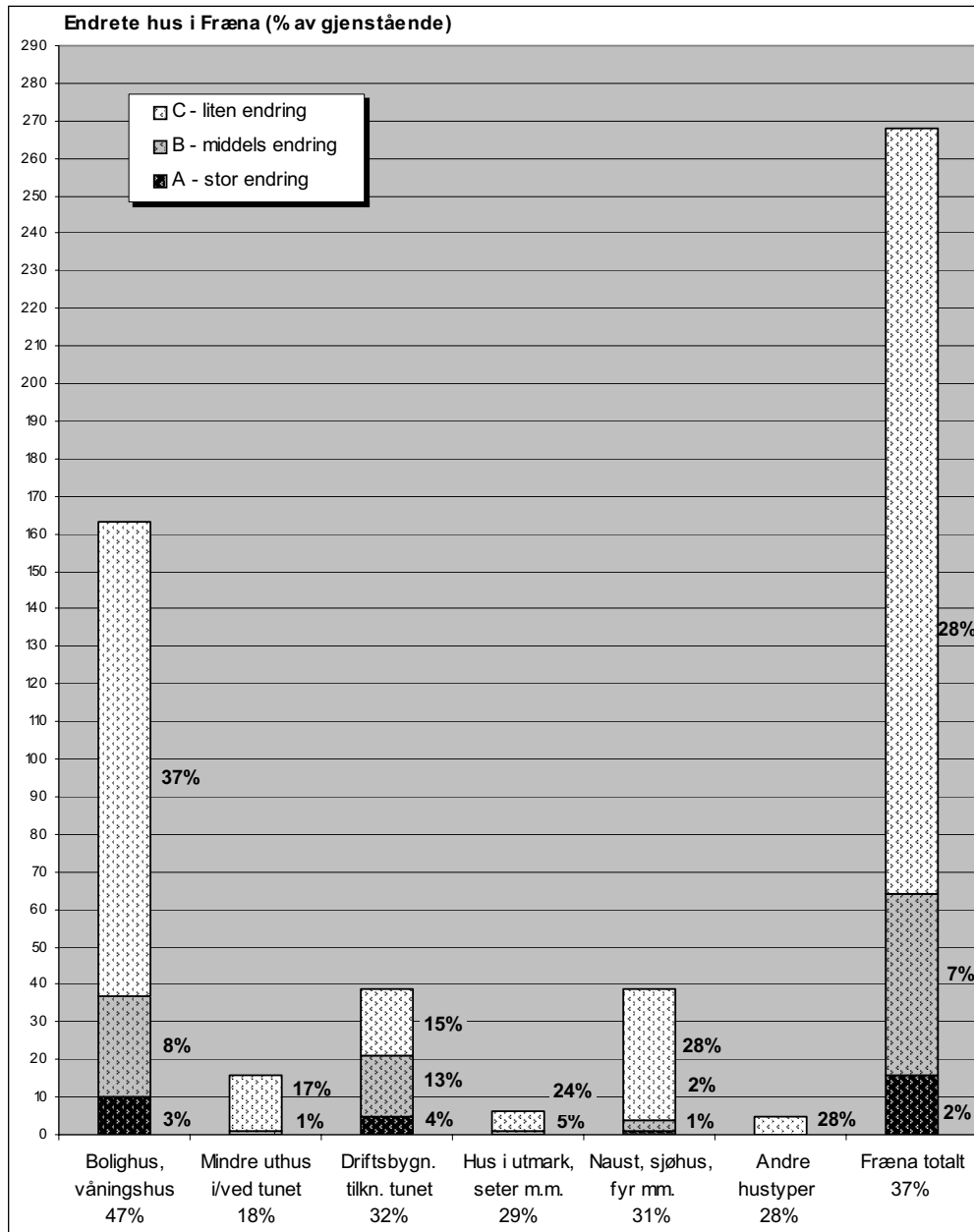
3.2.3 Endring – sosial miljøsammenheng

Undersøkelsen viser at endringsforekomsten er ulikt fordelt mellom de sosiale kategoriene. Gruppen "Bonde" har flest av de mest omfattende endringstypene. Endringsprosentene for kategorien "Arbeider, husmann, tjenestemann" og "Fisker" ligger over gjennomsnittet, men de fleste endringene her er mindre omfattende.

Bebyggelsen i fiskeværerne har den største endringsprosenten, men de fleste endringene har vært av type C, det vil si en liten endring. Mye av denne bebyggelsen, og nesten alle i Bjørnsund, er i bruk som feriehus, og det har ikke vært behov for omfattende endringer. For bebyggelsen på Bjørnsund er det også utarbeidet en reguleringsplan med antikvariske retningslinjer, der kartdelen og reguleringsforesegnene er bindende (se kapittel 7). Lavest er endringsprosenten for kategorien "Embetsverk, institusjon", den ligger langt under gjennomsnittet og endringene har kun vært av type C.

3.2.4 Endring – bygningstyper

Endringsforekomsten er ulikt fordelt mellom hustypene. "Bolighus", som utgjør den langt største gruppen hus i materiale, er mest endret. Selv om alle endringstyper er representert, er det de mindre omfattende endringer som dominerer, og det gir kun en mindre forskyving i det totale bildet. For øvrige grupper av hus er endringsprosenten under gjennomsnittet. "Driftsbygninger tilknyttet tunet" har gjennomgått mest omfattende endringer. Sett i sammenheng med høye tap for samme gruppe, gir det et bilde av en hustype det har skjedd mye med, noe som får følger for kulturminnebestanden som helhet. Mange av de registrerte bygninger var endret før registreringen.

Bolighus er den hustypen som totalt har vært mest utsatt for endringer. Prosentandelen ligger godt over gjennomsnittet. Sammenligner man dette med oversikten over tap, som viste at det relative tapet for bolighus er på 13 %, er dette forholdsvis lavt sett i sammenheng med andre hustyper. Bolighus er en

hustype som det fremdeles er behov for, og her har man valgt å ikke rive, men heller holde dem ved like og å utbedre dem.

Mindre uthus i/ved tunet har det skjedd minst med, endringsandelen ligger godt under gjennomsnittet. Det at andelen med omfattende endringer for driftsbygningene i tunet er relativt høy, reflekterer dels at en del av de gjenværende fortsatt er i bruk. For noen gjelder det også at deler av den opprinnelige bygningen er revet.

For de andre hustypene gjelder endringene først og fremst vanlig vedlikehold – dvs. endringstype C. Hus på setra som er satt i stand, er i bruk som fritidshus. Dette kan ha redusert behovet for store endringer, eller/og folk har her ønsket å beholde mest mulig av opprinnelig karakter.

1548-001-028. "Dalahuset" på Nordre Bjørnsund, er fra ca. 1900. Skifer ble etter hvert det vanligste takbelegget på Bjørnsund. Ferskvann var her et problem, og skifertaket skal ha gjort det mulig å samle opp regnvann. Ellers ser man av bildet at det var skjedd endringer med huset før SEFRAK-registreringen. I år 2000 er skiferen skiftet ut med moderne takbelegg, og vindusbelistningen har fått sveitserdekor; en endring klassifisert som endringstype C. Flere hus på Bjørnsund har skiftet ut de gamle skifertaka. (Fotoene er tatt fra hver si langside.)

1548-016-009. Fiskerhus på Jekthaug i Budværet. Det skal være fra ca. 1870. I 2000 er huset pusset opp. Torven på taket er erstattet med moderne plater, og det har kommet et mindre utbygg foran inngangsdøra. Endringene er klassifisert som endringstype C.

1548-023-002, lån på Hustadgården. Den eldste delen skal være fra 1876, men i 1902 ble det forlenget med en kåravdeling. Iflg. tradisjonen skal huset være bygd av materialer fra sakristiet til gamle Hustad kirke. Ved SEFRAK-registrering var en restaurering så vidt påbegynt. Bildet til høyre viser huset i 2000. Det lille tradisjonelle bislaget er skiftet ut med et større, og det smale vinduet ved døren er fjernet. Dette er små endringer som er klassifisert som endringstype C.

1548-019-040. Lånet står på Vikateigen på Skotten. Det skal trolig være bygd rundt 1870. Mot vest har det den karakteristiske gråsteinsmuren som man finner flere av på Skotten. Slike murer var vanlige i de ytre, værharde strøka av kommunen, veggene over var gjerne kledt med spon. I år 2000 var nesten halve huset revet, men ellers var det uendret. Endringen er klassifisert som endringstype B.

1548-014-017. Våningshus der endringene er klassifisert som endringstype B. Da huset ble registrert, hadde det eternit på den værharde endeveggen, og stående kledning på langsida. I løpet av andre halvdel av 1900-tallet avløste eternit spon som kledning på utsatte vegger. I 2000 er huset endret. Det er utvidet med en leilighet, og den stående kledningen på langsida er skiftet ut med liggende.

1548-012-014. Våningshuset på Myrbostad ble satt opp på slutten av 1800-tallet, men materialene skal være 300 år gamle. Det representerer en annen hustype enn låna. Det er på en etasje og har liggende kledning, noe som har vært mer vanlig på Sunnmøre. I Frënamaterialet er det noen slike hus i området rundt Elnesvågen. Alt ved SEFRAK-registreringen var huset noe endret, husmørvinduer var satt inn, og det hadde fått mindre tilbygg. I 2000 er det påbygd i bredden, taket er løftet, og vinduer, takbelegg og kledning er skiftet. Det er blitt mye større, og det gamle huspreget er borte, endringene er klassifisert som endringstype A.

1548-009-007. Stabburet som ble flytta til Malme, og satt opp her i 1903, var opprinnelig ei seterbu. Etter SEFRAK-registreringen ble våningshuset revet, og nytt hus satt opp. Stabburet ble da noe flytta, og det fikk da ny kledning og torvtaket ble fornyet, en endring klassifisert som endringstype C.

1548-010-008. Sommerfjøset på Rødalsetra har ukjent byggeår. Setra ligger over tregrensa, og stein ble her brukt som byggemateriale. Fjøset er det eneste gamle seterhuset som står tilbake blant mange ruiner, og noen nye hytter. På bildet til høyre vises situasjonen i år 2000. Det gamle fjøset er nå i bruk som hytte, og har fått stående kledning i gavlen, og på ene langsida er det påbygd en åpen sval. Endringen er klassifisert som endringstype C.

1548-014-014. Løa på Sunde skal være fra ca. 1870. Den ble bygd i tradisjonell stil av grind og naturstein. I 1983 ble halve delen revet, og erstattet av et større nybygg, men med samme takhøyde. Torven på taket er skiftet ut med metallplater, som også er slått på utbygget. Resten av huset har fått ny kledning med unntak for sponen på vestveggen som er beholdt. Da over halvparten av det gamle huset er borte, og ytre kledning og takbelegg er skiftet, er endringen klassifisert som endringstype A.

1548-011-024. Løa (driftsbygningen) på Sylte skal i flg. SEFRAK-registreringen være bygd på 1800-tallet. Siden da er den utvidet og har fått nytt takbelegg, en endring klassifisert som endringstype B.

1548-001-321. Stornaustet på Hammarøya, Bjørnsund skal være fra slutten av 1800-tallet. Det ble skadet ved orkanen, og ved istandsetting ble det satt inn vinduer og lagt skifer på taket, ved SEFRAK-registreringen hadde det bølgeblikk og sementtakstein. Ei utvendig trapp opp til andre etasje er påbygd. Endringen er klassifisert som endringstype C.

1548-023-025. Naustet ligger i naustgruppa på Hustad ved Malefeten. Ved SEFRAK-registrering hadde det torvtak, sponkledning på to sider og låvepanel på to. Spon var mye brukt på de mest værharde veggene i kystområdet. Ved MOV-undersøkelsen var spon og torv skiftet ut med metallplater, en endring klassifisert som endringstype C.

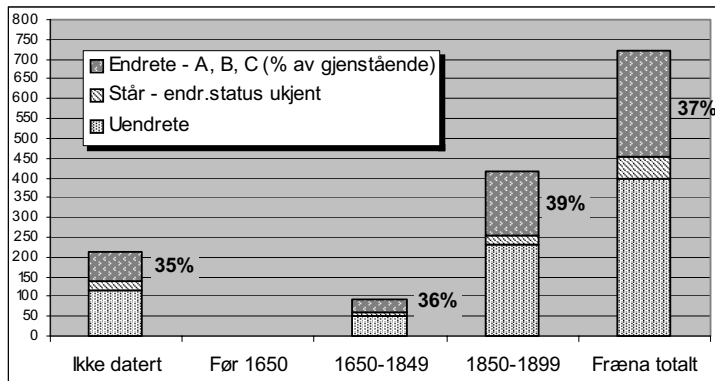
1548-023-042. Ved SEFRAK-registreringen var store deler av brygga i Askevågen kledd med spon, og det var få hus i materialet som hadde så mye sponkledning bevart. Etter hvert har huset blitt pusset opp, og i 2000 hadde det fått nytt takbelegg. Den gamle stående kledningen og spon er skiftet ut med liggende kledning og bølgeblikk. Endringen er klassifisert som endringstype C.

1548-025-002 Naustet på Sjøneset i Viken er siden SEFRAK-registreringen pusset opp. Det gamle stavverket er intakt, men reparert, grunnmur og golv er støpt, det har fått liggende kledning og ny bølgeblikk på taket. Selv om størrelsen ikke er nevneverdig endret, er endringen klassifisert som endringstype B, da den "ytre verandaen" og de andre endringene har gitt naustet et annet preg.

3.2.5 Endring – alder

Undersøkelsen over forholdet mellom endring og antatt byggeår, viser at andelen endrete hus er noe større blant hus som er bygd etter 1850, enn for de eldre. Dette er det motsatte av undersøkelsen over tap. Det indikerer muligens at det kan ha vært et noe større behov for å pusse opp den noe yngre delen av bebyggelsen enn den eldre, men variasjonene er små.

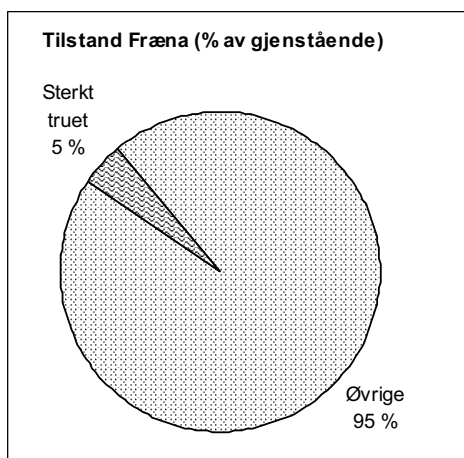

Datering av hus kan være vanskelig. Ofte består de av lag på lag, og deler kan være flytta. Denne løa i Fræna er karakteristisk for den måten mange mindre driftsbygninger i området kan være utbygd på.

3.3 Tilstand

De gjenværende bygningene er her vurdert etter tilstanden i år 2000. Det er ikke foretatt noen sammenligning med tilstanden da de ble registrert.

3.3.1 Tilstand – samlet oversikt

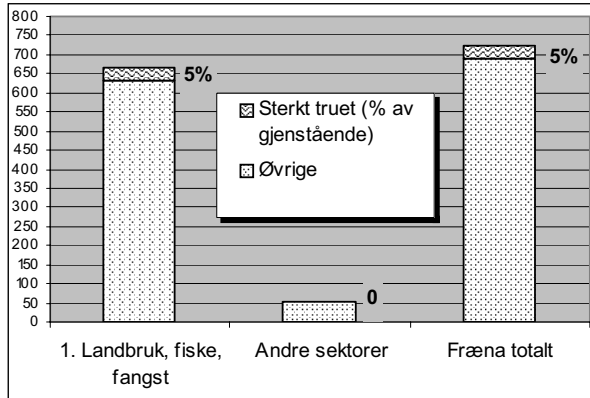
33 hus er sterkt truet på grunn av dårlig teknisk tilstand. Det tilsvarer 5 % av de gjenstående SEFRAK-registrerte husene i Fræna.

Dette er trolig et minimumstall da bare hus som åpenbart har preg av å være sterkt truet, her er telt med. Sett i sammenheng med prosentandel for tap på 22 % gir det en prognose om forventet tap i Fræna i kommende år.

1548-019-038,039. Fra Skotheimsvika i Hustad. Huset til høyre skal være det første våningshuset på bruket. Det har etter hvert fått funksjon av lager, og er preget av forfall. Den store grua står fremdeles. Jordvegen blir leid bort.

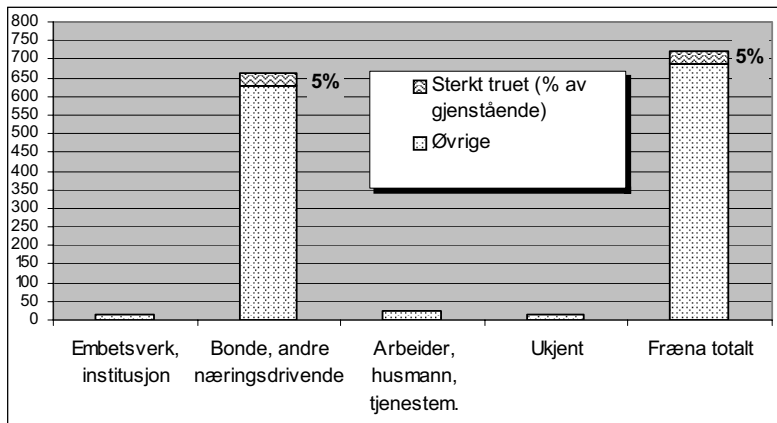
3.3.2 Tilstand – samfunnssektor

Bare hus i miljøer knyttet til landbruk, fiske fangst ble ved undersøkelsen karakterisert som sterkt truet på grunn av teknisk tilstand.

På sikt vil det kunne føre til en endring i hvordan ulike samfunnssektorer er representert i kulturminnebildet.

3.3.3 Tilstand – sosial miljøsammenheng

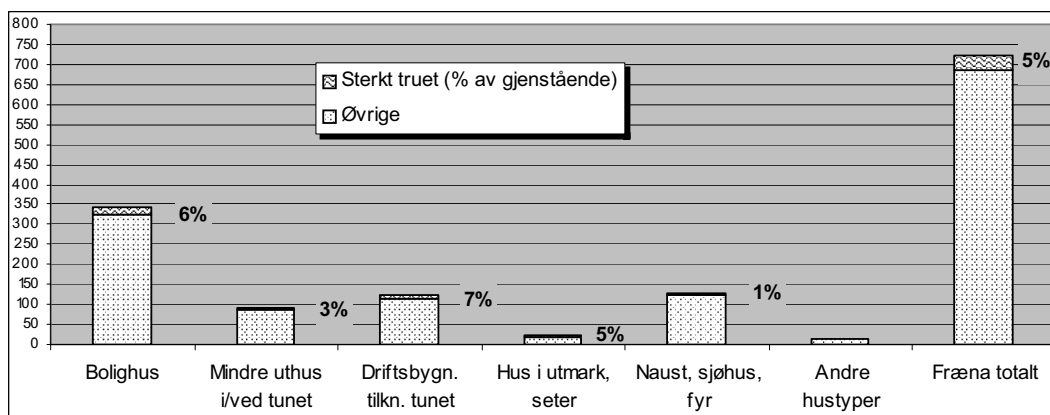
Samlet viser undersøkelsen at den tekniske tilstanden til hus for de undersøkte sosiale kategoriene varierer. Alle bygninger som er sterkt truet tilhører gruppen "Bonde, andre næringsdrivende".

De fleste av husene som er truet er knyttet til eldre driftsformer innen jordbruket. Sjøhus og naust er bedre bevart, da disse hovedsakelig fremdeles er i bruk.

1548-014-013. Et større utbygg på sjøbuva på Sunde var i dårlig stand, og ble derfor revet. En endring klassifisert som endringstype B.

3.3.4 Tilstand – bygningstyper

Det er truede hus i de fleste gruppene, men andelen varier. Den prosentvise andelen er størst for "Driftsbygninger tilknyttet tunet" og lavest for gruppen "Naust, sjøhus, fyr". I gruppen "Andre hustyper" er ingen truet.

De fleste driftsbygningene og bolighusene som er sterkt truet, står på nedlagte bruk. De truede som står på bruk i drift, er ofte erstattet av nye hus og tatt i bruk som lager. De andre bygningstypene som er truet, er stabbur, smie, seterbu, naust og sjøbu.

1548-023-005. Løa (driftsbygningen) på "Knipå" Hustad var ved SEFRAK-registreringen i 1980 i bruk som lager, og jordvegen var bortleid. I 2000 er ikke huset lenger brukelig.

1548-024-007. Våningshus på Rambjør. Ved SEFRAK-registrering i 1980 var det fraflytta, jorda ble brukt av andre og løa var det bare en ruin av. I 2000 er tilstanden til huset blitt verre.

1548-009-010. Våningshus på Malme som i dag står tomt. Fasadeoppdeling og vinduer er typisk for de store låna. Det har bevart det gamle torvtaket, et trekk som etter hvert har blitt heller sjeldent i området. I 2000 er deler av taket sammenrast.

1548-020-035. Stabbur på Brevik bygd ca. 1890. Forfallet har økt siden SEFRAK-registreringen, tunet er under endring, bygninger er revet og jordvegen er leid bort.

1548-006-006 m.fl. Jendembruket Bakken i Fræna sør i kommunen, er for lengst fraflytta. Bare ruiner og ei dels sammenrast løe står i det gjengrodde tunet. Jordene er i bruk som beite. De bebodde bruka i dag ligger nede på flata.

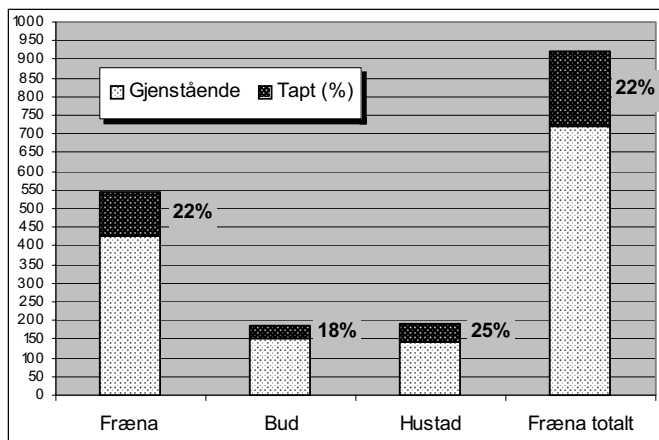

1548-023-011. Bebyggelsen på Fjellset på Kvammen i Hustad nord i kommunen er fraflytt, men jordvegen drives. Driftsbygningen er alt i ruin og bolighuset sterkt truet. Beliggenheten ved foten av fjellet er typisk for bosettingen øst for de store myrflatene på Hustad.

4 Geografiske variasjoner i tap og endring

4.1 Tap og geografiske variasjoner

4.1.1 Tap – geografiske områder: Fræna, Bud, Hustad

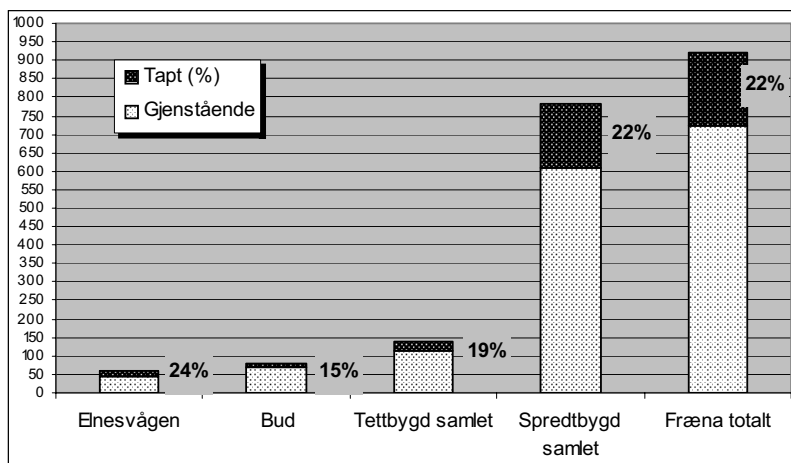
Tapsprosenten er størst i tidligere Hustad kommune, og minst i Bud. Sett i antall bygninger har flest hus gått tapt i tidligere Fræna kommune, hvor tapsprosenten er 22 %. Det er lik gjennomsnittet for hele Fræna, noe som er forventet i det området som har flest registrerte hus.

Utviklingen siden kommunesammenslåingen har vært forskjellig for de tre kommuneenhetene. Strukturendringer innen fiske og jordbruk har gitt store utslag i *Hustad*. Flere bruk er nedlagt eller sammen-

slått, folketallet har gått ned, og fraflyttingen har vært den største i Fræna. *Bud* har som *Hustad* hatt stor fraflytting, med unntak for selve fiskeværet. Kretsen med fiskeværet har langt flere registrerte bygningene enn de andre kretsene, og tapsprosenten her er på 15 %, dvs. langt under gjennomsnittet for kommunen, noe som påvirker tapsprosenten for hele dette området.

"Gamle Fræna" har hatt det største byggepresset, da offentlige etater, industrietableringer og de største byggefeltene har vokst fram ved Frænafjorden, og befolkningsøkningen har vært stor. Samtidig har flere gårdsbruk i andre deler av området blitt nedlagt. I dette området ligger det fraflytta fiskeværet Bjørnsund som i dag er feriested. Bjørnsundkretsen har flest registreringer i område Fræna, men få tap – tapsprosenten er på bare 9 %. Det påvirker tapsprosenten for hele "Gamle Fræna". Holder man Bjørnsund utenfor får Gamle Fræna den samme tapsprosenten som *Hustad*, dvs. 25 %.

4.1.2 Tap – tettbygd/spredtbygd

Målt i prosentandeler er tapet større for spredtbygde kretser, enn for kretser med tettbebyggelse.

Det er undersøkt flere hus i spredtbygde kretser, over 5 ganger så mange som i de tettbygde kretsene. Tettstedskretsen *Bud* (fiskeværet) har en tapsandel på 14 %, mens den for kretsene der kommunesentret

Elnesvågen inngår, er på hele 24 %. Men de fleste av de tapte bygningene i disse kretsene har ikke vært direkte berørt av tettstedsveksten i Elnesvågen.

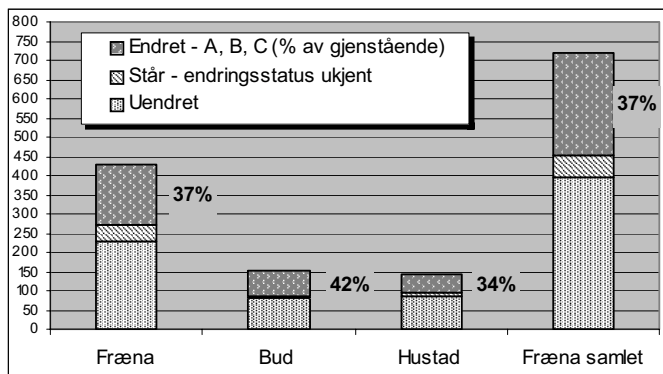
1548-020-063, 064. Den gamle tunplassen på Sandvik i Hustad med eldre bygninger som ikke lenger er i bruk. Jordvegen gror til, og lån og løe forfaller.

Velholdte fiskerhus på Søndre Bjørnsund (1548-001-163,164 m.fl.) som i dag er feriehus. Utedoene har en markant beliggenhet.

4.2 Endringer og geografiske variasjoner

4.2.1 Endringer – områder: Fræna, Bud, Hustad

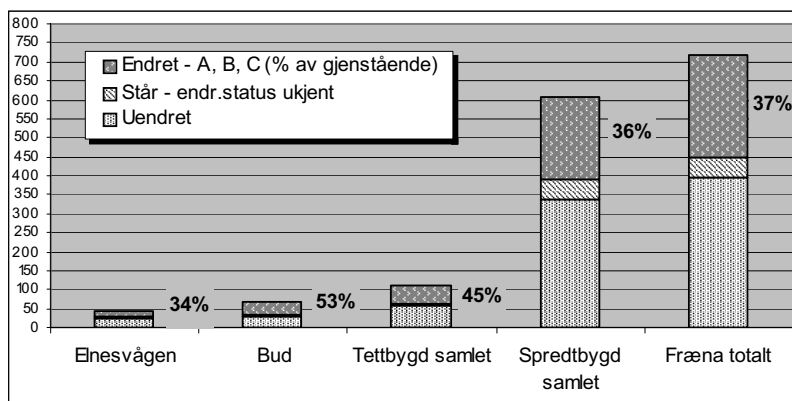

Bud har den største prosentandel endrete bygninger. For Fræna ligger endringsprosenten nær opp mot den totale for kommunen, noe som er forventet for området med flest registreringer, mens Hustad har lavest endringsprosent. Ser man på type endringer har Bud flest endringer av type C. Når det gjelder større endringer av type A og B, er forskjellene små mellom områdene.

Sammenholder man dette med tallene for revne bygninger er Bud det området som relativt har minst tap. Det kan tyde på at man her har valgt å bygge om i stedet for å rive. Sammenligner man endringer med tap for Hustad forsterkes dette inntrykket. Hustad har relativt størst tap og færrest endringer. Midt i mellom disse ligger Fræna både når det gjelder tap og endringer.

Går man nærmere inn i materialet viser det seg at over halvparten av bygningene i Bud står i det gamle fiskeværet. De fleste er bolighus, og disse er i bruk enten som helårsboliger eller feriehus. Dette er en bygningsmasse som det fremdeles er bruk for, og hvor det har vært aktuelt å pusse opp. Vågen med gamle sjøhus er regulert til spesialområde bevaring. De store strukturendringene i Hustad har gjort særlig bygninger innen jordbruket overflødige, og man har her valgt å rive istedenfor å sette i stand.

4.2.2 Endringer – tettbygd/spredtbygd

Samlet har de tettbebygde områdene Elnesvågen og fiskeværet Bud relativt større endringsforekomst enn resten av kommunen.

Her har igjen fiskeværet Bud gjort utslaget. Bygningsmassen har vært i bruk, og det har vært behov for å pusse den opp. Ser man nærmere på de to tettbygde områdene, det gamle fiskeværet Bud og Elnesvågen, er forskjellen stor mellom disse. Det er den store endringsforekomsten i Bud som gjør utslaget for totalen. Elnesvågen har en endringsforekomst som er ganske lik mange av de spredtbygde områdene.

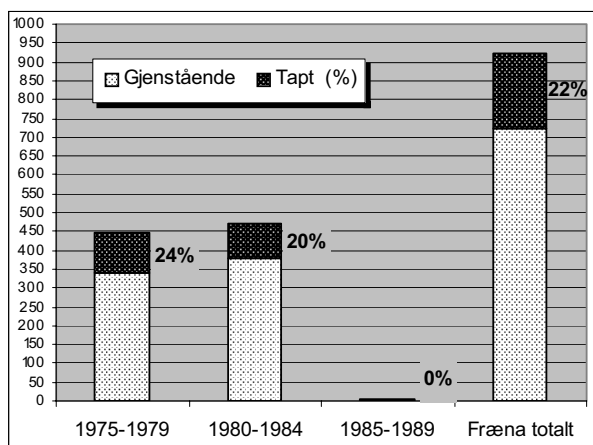
1548-16-011, 015 m.fl. Strandsletten Bud, med fiskerstue fra slutten av 1800-tallet til venstre i bildet. De andre bygningene er fra 1900-tallet også det lille sjøhuset. I 2000 var den lille fiskerstua pusset opp. I miljøet er det kommet yngre bolighus som bryter med den tradisjonelle byggestilen.

1548-020-029-032, 041. Farstad i Hustad – våningshus på Breivika og Julshamn. I bakgrunnen Hustadvika.

5 Registreringstidspunkt og variasjoner i tap og endring

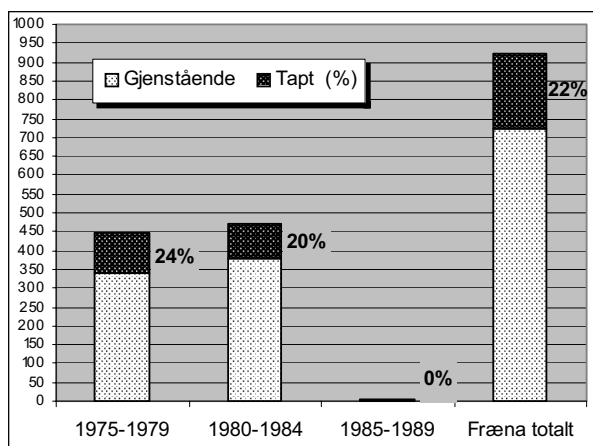
5.1 Tap – variasjoner etter registreringsperiode

De fleste bygningene ble registrert rundt 1980. Registreringen er derfor så konsentrert at det er vanskelig å si noe om rivetendenser over år.

SEFRAK-undersøkelsen foregikk over 3 perioder fra 1979 til 1985. Den første perioden ble det registrert 437 hus. Flest hus, 468, ble registrert i andre periode. I siste periode ble det bare registrert 4 hus, og denne perioden er derfor ikke tatt med i denne sammenligningen.

5.2 Endringer – variasjoner etter registreringsperiode

De fleste bygningene ble registrert rundt 1980. Registreringen er derfor så konsentrert at det er vanskelig å si noe om endringstendenser over år.

6 Konsekvenser og tendenser

6.1 Konsekvenser og tendenser med bakgrunn i kommunens generelle utvikling

6.1.1 Befolkningsutviklingen

Fra SEFRAK-registreringen begynte i 1979 til 2000 har folketallet i kommunen økt med 4 % (339 personer). Folketilveksten skyldes fødselsoverskudd. I de siste tiåra har Fræna kommune hatt en betydelig mindre folketilvekst enn landet som helhet, og den har også vært mindre enn fylkets. Ved folketellingen i 1980 bodde 24 % av kommunens innbyggere i tettsteder, og i 2000 fordeler den seg likt mellom tettbygde og spredtbygde strøk. Folketilveksten har særlig vært i storkommunens administrasjonssted Elnesvågen og området rundt. Den overveiende delen av de registrerte bygningene ligger i spredtbygde strøk.

6.1.2 Jordbruk

De største strukturendringene i jordbruk og fiske, med konsekvenser for antall driftsenheter og bosetting skjedde før SEFRAK-registreringen startet opp i 1979. Innen jordbruket har denne trenden i løpet av undersøkelsesperioden blitt forsterket med ytterligere konsentrasjon om færre driftsenheter. Det dyrka arealet er ikke gått ned, men derimot økt noe. De største dyrka arealene er i dag knyttet til nydyrkingsbruka i indre Fræna, særlig til delområde Hustad. Utviklingen har medført at bygninger ikke lenger er i bruk eller har blitt revet, og jorder har grodd til, særlig langs kysten.

1548-014-001. Øya Drågen ble landfast i 1970 da ei steinfylling ble bygd mellom øya og fastlandet. I dag er flere av småbruka fraflytta, og jordvegen gror til. Bildet viser tunet og litt av innmarka på det nordligste bruket på øya. Ved det gamle lånet er det satt opp et nytt bolighus i stedsfremmed stil og en stor garasje.

Dette har fått negative konsekvenser for kulturhistoriske sammenhenger i kulturlandskapet. Presset på driftsbygninger og mindre uthus i jordbrukssektoren har vært stort, og over 30 % har gått tapt. Dette skyldes både at bruk har blitt nedlagt og fraflytta, eller at en moderne drift har krevd større driftsbygninger.

Til venstre gjengrodde jorder i Breivika, en kystgård med tradisjonell gårdsbebyggelse i delområde Hustad. Til høyre moderne jordbrukslandskap med nye driftsbygninger på Sylte i indre Fræna.

I dette tallet er ikke seteranleggene tatt med. Seterbruket hadde stor utbredelse i Fræna noe de mange registrerte ruinene av seteranlegg vitner om. I dag er ingen setrer i drift. Siden SEFRAK-registreringen er den gjenstående bebyggelsen her redusert med ytterligere 34 %, og på de fleste setrene er det mest ruiner tilbake. I den siste tida har stadig flere av de gjenstående seterhusa blitt tatt i bruk til fritidsformål, og ved hjelp fra STILK-midler blir seterhus satt i stand. (Se kapittel 7)

6.1.3 Sjøbruk

Fræna er den største fiskerkommunen i Romsdal. Som innen jordbrukssektoren skjedde de største endringene innen næringen før SEFRAK-registreringen, og allerede i mellomkrigstida var fiskerbonden på tilbakegang.

Bebyggelse knyttet til fiskevær, og driftsbygninger som sjøhus og naust har vært mindre utsatt for forfall og desimering enn jordbruksbebyggelsen i undersøkelsesperioden. I det gamle fiskeværet Bud har folketallet vært relativt stabilt, i motsetning til resten av kysten. Det gamle fiskeværet Bjørnsund er fraflytta, men bebyggelsen opprettholdes som feriehus. Mange har fiske og båtliv som fritidssysel, noe som øker muligheten for å ta vare på gamle driftsbygninger. Sjøhus i Bjørnsund og Bud er dels i tradisjonell bruk og dels i bruk innen turismen, som er i fremgang i kommunen. Naust, naustrekker og sjøhus er bevart i større grad enn driftsbygninger i jordbruket.

Ei gruppe skiller seg ut med stort tap, det er bygningene til notlagene, notnaust og hengsler, som har en tapsprosent på 44 %. De ble bygd på 1800-tallet for de rike sildefiskeriene i Frænafjorden, og er store hus, dels beliggende på øyer.

Til venstre: Fra Frænafjorden, i forgrunnen notnaustet på Fårøya (1548-005-073), i bakgrunnen våningshuset på Svenøya. Naustet skal være fra 1830-40-tallet, og er et av få notlagshus som står tilbake.

De fleste vernetiltakene for bygninger i kommunen har vært rettet mot sjøbruksmiljøene. På bakgrunn av SEFRAK-registreringen utarbeidet kulturvern avdelingen ved fylket en rapport for fiskeværet Bjørnsund med historisk oversikt, reguleringsplan og antikvariske retningslinjer. Denne ble presentert

i 1991. I 1993 ble Teistholmen med 9 bygninger vedtatt fredet. Vågen i Bud og fiskerbruket Maleremmen (ikke SEFRAK-registrert) er regulert til spesialområde vern.

6.1.4 Tettsteder – byggeområder

Det største tettstedet er Elnesvågen som ble kommunesentret i den nye storkommunen fra 1964. Fra 1960-tallet og fram til 1980-åra skjedde det en voldsom vekst i området. De største endringene kom på 1960- og 1970-tallet, før SEFRAK-registreringen. Utbyggingen fortsatte på 1980- og 90-tallet med store forretningsbygg i sentrum langs riksvegen, utvidelse av industriområdene til Tine Meierier og Hustadmarmor langs fjorden, og flere boligfelt i lisonene. Utfra SEFRAK-materialet er tapstallet knyttet til selve tettstedsutviklingen lite. Konsekvensene har særlig vært merkbare for kulturlandskapet og eldre strukturer. Gamle jordbruksområder er blitt nedbygde eller blitt liggende brakk, og kontakten mellom tettstedet og fjorden er blitt svekket.

Til venstre, vegen gjennom Elnesvågen er utvidet, til høyre i bildet ser man nyere tettstedsbebyggelse, bank og supermarkeder. Til høyre, den nye vegen i Bud går i strandsonen under tettbebyggelsen. På grunn av vegen ble ei lita sjøbu innerst i Brendslevågen revet.

Industriområdet og utskipningshavna for Hustadmarmor ligger på nordsida av Fræna fjorden i utkanten av Elnesvågen tettsted. Hustad Marmor ble etablert i 1948, og råstoffet hentes fra kalkgruver i kommunen, og nabokommunen. Myrbostad kirke kan så vidt skimtes i bakgrunnen.

Det andre store tettstedet er det gamle fiskeværet Bud, med tradisjoner tilbake til middelalderen. Store endringer skjedde her på 1960- og 1970-tallet, før SEFRAK-registreringen, da ble bl.a. torvet i Bud anlagt med nye stedsfremmede bygninger og stor parkeringsplass for biler og busser. Flere av husene blir i dag brukt til ferieformål.

Over: Sentrum av Elnesvågen juni 1960. Under: samme område september 1998. De to flyfotoene er tatt med nesten 40 års mellomrom, og viser tydelig den store utbyggingen som har vært i området. (Copyright: TerraTec AS)

Fra fiskeværet Bud.

Det ble registrert 78 bygninger i Bud fra før 1900. Av disse var 11 gått tapt ved MOV-undersøkelsen. Årsakene har vært flere. I tillegg til orkanens herjinger har typisk tettstedspress som nedbygging av de få jordbruksarealene og nye veger, vært årsak til de fleste rivingene. Det er uthus knyttet til jordbruksbebyggelse og naust/sjøhus som har gått tapt, bare ett bolighus er borte.

Vågen i Bud med flere sjøhus er regulert til spesialområde vern.

6.1.5 Veger

De større vegprosjektene innen kommunen sto ferdig før SEFRAK-registreringen. Siden da har vegbygging dreid seg om utretting, omlegging og anlegg av mindre lokale veger. Det er kun to bygninger som skal være revet på grunn av vegtiltak. Men bygging av veger kan enkelte steder merkes på kulturminnens omgivelser, og kan indirekte ha ført til riving i vegens nærområde. I alle fall er påfallende mange SEFRAK-registrerte hus borte i slike områder, som ved den nye Malmevegen, og i Guleområdet der Rv. 664 er omlagt. På Hustad har utvidelse og noe omlegging av Rv. 664 skapt en barriere for sammenhengen til sjøen i kulturmiljøet Malefeten, men samtidig har omleggingen av vegen trukket trafikken bort fra tunområdet. På Vestad er Rv. 664 utvidet og lagt tvers over Vestadvågen.

Rv. 664 på Vestad, skjærer tvers over vågen.

Rv. 664 på Malefeten. Husene på de to bruka ligger på rekke. Den nye vege ligger i strandkanten mellom tun og stornaustet til høyre og naustrekka til høyre utenfor bildet.

6.2 Registrerte hus fra 1900-tallet

Ved MOV-undersøkelsen år 2000 ble det undersøkt 1064 bygninger i Fræna. Av disse var 180 datert til 1900-tallet, hvorav halvparten var på Bjørnsundøyene. For at tallene for undersøkelsen skulle bli mest mulig sammenlignbare mellom kommunene, ble det i 2001 besluttet at bare hus bygd før 1900 skulle med. Analysene for år 2000 ble da omarbeidet i henhold til dette. Dette avsnittet gir en oversikt over resultater med 1900-tallsbebyggelsen inkludert.

Bebyggelse fra 1900-tallet i det gamle fiskeværret Nordre Bjørnsund. Kapellet i bakgrunnen ble bygd av folket på Bjørnsund i 1907. Bjørnsundøyene er totalregistrert, og 1900-tallsbebyggelsen utgjør her en stor andel av de registrerte bygningene i krets 1. De første tiåra av 1900-tallet var gode tider for Bjørnsund, som da var et økonomisk sentrum i ytre Romsdal, og det ble særlig på Nordre Bjørnsund satt opp flere sveitserhus. Til høyre i bildet er et hus under oppussing. Tømmeret i huset skal komme fra et hus på Averøya, og ble satt opp på Bjørnsund 1909–13. Husene er nå i bruk som feriesteder.

Sammensetning

Sammenligner man grunnlagsmaterialet med og uten 1900-tallbygninger, er det små forskjeller, både når det gjelder samfunnssektorer, sosial sammensetning og bygningstyper. Dette er noe overraskende da 1900-tallsbebyggelsen omfatter nesten 14 % av alle registrerte hus.

Tap

Holder man seg til bygninger eldre enn 1900 er tapsprosenten 22 %, inkludert 1900-talls-bebyggelsen går den ned mot 20 %.

Sammenligner man hvordan tapet fordeler seg på samfunnssektorer, sosial sammensetning og geografiske områder, er det små eller ingen forskjeller, men bebyggelse før 1900 har en større tapsprosent for primærnæringene.

Det er noe større variasjoner når det gjelder bygningstyper. Med 1900-tallsbebyggelsen er det bare i gruppen seter/hus i utmark at tapsprosenten går opp – fra 34 % til 38 %. Dette skyldes et registrert sommerfjøs miljø på Åndal fra etter 1900, der relativt mange bygninger var gått tapt.

For bolighus, den klart største gruppen, har tapsprosenten sunket med ca. 1 %, for gruppen naust/sjøhus er den noe større. Hovedgrunnen for dette må være fiskeværet Bjørnsund som har det klart minste tapet i Fræna. Mye av bebyggelsen på Bjørnsundøyene, som for det meste består av bolighus og hus knyttet til sjøbruket var datert til etter 1900, og dette har nok vært utslagsgivende for forskjellen.

Endringer

Med 1900-tallsbebyggelsen inkludert er endringsprosenten på 36 %, dvs. noe mindre enn for bygninger før 1900 som har en endringsprosent på 37 %.

Sammenligner man hvordan endringer fordeler seg på samfunnssektorer, sosial sammensetning, bygningstyper og geografiske områder er det små eller ingen forskjeller.

Når det gjelder bygningstyper er forholdet noe forskjellig. Her har bolighus og sjøhus/naust bygd etter 1900 en noe større endringsprosent enn eldre hus. Det er trolig bebyggelsen på Bjørnsund som gjør utslaget, her er flere hus pusset opp og tatt i bruk som feriehus.

7 Saksbehandling, planforhold m.m.

7.1 Bruk av SEFRAK-materialet i kommunen

Fræna kommune har et komplett kopisett av SEFRAK-skjemaer. Det er også tilgang på SEFRAK gjennom bygningsdelen i GAB-registeret, og denne brukes. Et eget bildearkiv fra 1980-tallet av bygninger i Fræna er lagt inn på data og brukes av saksbehandlerne. SEFRAK-materialet blir ikke brukt av alle saksbehandlere. Ved planarbeid og byggesaker der SEFRAK-registrerte bygninger er involvert, er det ingen systematikk i å kontakte fylkets kulturvernavdeling. Når det gjelder byggesaker på Bjørnsund er det samarbeid mellom kommunen og kulturvernmyndighetene.

Bildet er fra Søndre Bjørnsund og viser bedehuset (1548-001-202) til høyre. Huset ble flytta fra Dønna på Helgeland av væreier Lossius ca. 1872. Ved opphevelsen av væreiet i 1900 ble det solgt, og siden har det vært bedehus i den sørlige delen. Bak til høyre kan man så vidt se huset som fiskehandler Hallstein Bjørnsund bygde i 1906. Det var et stort og staselig hus med bakeri i første etasje og leilighet i andre (1548-001-012).

7.2 Planforhold

Bygninger fredet etter kulturminneloven

Ni bygninger er vedtaksfredet i Fræna. De er del av bygningsmiljøet på Teistklubben som representerer losvirkosmhet og kombinasjonsdrift i ytre strøk av Møre og Romsdal. Fredningsvedtaket ble fattet i 1993.

Teistklubben lengst nord i Fræna er ei gammel loshavn. Lostjenesta kom i gang rundt 1820, og her har det trolig vært loser siden da. Selve loshavna med våningshus, sjøhus og loshytte m.m. er godt vedlikeholdt.

Kommuneplanen, verneplaner, prosjekter

Kommuneplanen fra rundt 1990 er fremdeles gjeldende i Fræna.

Det er utarbeidet en rapport av Fylkeskonservatoren i Møre og Romsdal for fiskeværret Bjørnsund med reguleringsplan og antikvariske retningslinjer (1991). Her er kartdelen og reguleringsføresegner bindende. Det ble utarbeidet en reguleringsplan for fiskeværret Bud, Bu-planen, på 1990-tallet. Denne ble vedtatt i 1995. For tettstedet Elnesvågen er det laget en stedsanalyse.

Småbruket Maleremmen i Hustad med bygninger, og et område ved vågen i Bud som omfatter flere bygninger, er regulert til spesialområde vern. Frænatun, den gamle bebyggelsen på tunet til et av Haukåsbruka like ved Elnesvågen tettsted, er regulert til spesialområde museum.

1548-16-093, (097R). Sjøhus i Vågen, Bud. Det til venstre i bildet gikk under orkanen, og et nytt av samme type er reist på stedet. Det til høyre er pusset opp og klassifisert som endringstype C. Vågen er regulert til spesialområde vern.

7.3 Tilskudd til eldre bygninger og kulturlandskap

Fræna har egen kulturretat. Kulturretaten har hatt ansvaret for istandsetting av Frænatun i Elnesvågen og fiskergardstunet Maleremmen på Male (ikke SEFRAK-registrert), og gamle Hoem skole med skolehus og utedo. De skal danne utgangspunkt for videreutvikling av et bygdemuseum i Fræna. Kommunen har i tillegg gitt støtte til bygninger som private tar vare på, og som kulturvernutvalget har sett som viktige for det verneverdige miljøet i kommunen. Via posten materielt bygningsvern, som forvaltes av fylkeskommunens kulturvernavdeling, har Fræna fått tilskudd til istandsetting av bygninger.

Til venstre utedoen på Hoem skole (1548-05-025), til høyre skolehuset på Malme (1548-009-025). Etter skoleloven av 1860 ble flere skolehus bygd over hele Fræna, men mange var revet før SEFRAK-registreringen. Et anlegg, Hoem skole og uthus, er under restaurering, de andre har dels vært tatt i bruk som uthus og bolighus.

Registrering av kulturlandskap

I 1991 begynte en omfattende registrering av kulturlandskap i Fræna. Målet har vært å finne fram til verdifulle/særprega kulturlandskapområder knyttet til det eldre jordbrukslandskapet. Det har vært et nært samarbeid til prosjektet "Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap". Kystlandskapet i ytre Fræna inngår i et av 19 områder som ble valgt ut i Møre og Romsdal.

Tilskudd til kulturlandskap og eldre bygninger

Tilskuddsordningen STILK har som formål å fremme vedlikehold og utvikling av kulturlandskap som et miljøgode, der dette ikke skjer ved vanlig landbruksdrift. STILK har i de seinere år ført til økt tilskudd til freda og verneverdige bygninger i landbruket, og det gis langt mer gjennom denne ordningen enn gjennom posten for materielt bygningsvern. I perioden 1993–2000 har 15 søkere i Fræna fått støtte til vedlikehold av kulturlandskap gjennom STILK. Det er bl.a. blitt gitt støtte til seterlandskapet i kommunen. Ni av søknadene har omfattet bygninger, til sammen har de fått et tilskudd på kr 310.000. Mange setrer ligger i ruin, og det har blitt satset for å ta vare på de som står tilbake.

1548-009-041. Seterbua på Malmesetra ble på begynnelsen av 1900-tallet påbygd mot øst og vest. Ved SEFRAK-registreringen var den i noe dårlig stand. Den er siden satt i stand ved midler fra STILK. Da ble tilbygget mot øst revet, og kledning og takbelegg ble fornyet. På grunn av at bua er forkortet er endringen klassifisert som endringstype B.

Kilder

Litteratur

Aksdal, Siv: Videreføring av kulturlandskapsregistreringar i Fræna kommune. Delområde: Kysten ved havet.

Feste AS. Elnesvågen – Plan for stadutvikling. 1996

Fylkeskonservatoren i Møre og Romsdal: "Bjørnsund Historisk bakgrunn, reguleringsplan, antikvariske retningslinjer." *Kulturhistoriske rapporter 15*. Molde 1991

Jubileumstidsskrift Fræna kommune 150 år. Elnesvågen 1987

Schistad, Ole Lind: Arkitektonisk kartlegging av den eldre bebyggelse i Møre og Romsdal. Molde okt. 1975

Utrykte kilder, arkiv m.m.

SEFRAK-registreringen i Fræna. Skjemaer og kart.

Kommuneplan for Fræna. Fræna kommune

Statistisk sentralbyrå. Folke- og bolig telling 1. november 1970. Oslo

Statistisk sentralbyrå. Faktark, 1999. Jordbrukstillingen Fræna. (WWW.ssb.no)

Statistisk sentralbyrå. *Faktark, 1999. Kommunefakta Fræna*. (WWW.ssb.no)

Statistisk sentralbyrå. 2001. *Befolkningsutviklingen i kommunene 1951-99*. (WWW.ssb.no)

Statens kartverk. Topografisk hovedkartserie M7 11

Muntlig informasjon: Arne Dag Gjærde, Roald Øygard, Fræna kommune.

Gamle kart: Løjtn. Solem, 1870, 1:50 000, Løjtn. E.C. Holtermann, 1870, 1:50 000. Statens kartverk Hønefoss.

Vedlegg 1. Bygningstyper: tap - endring

Bygningstype	Undersøkt		Tapt		Gjenstående		Endret: A, B, C*		A: stor endring*		B: middels endring*		C: liten endring*		Står*		Uendret*	
	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%
Boleigehus	398	53	13	87	345	87	163	47	10	3	27	8	126	37	19	6	163	47
Sidebygning	6	1	17	83	5	83	1	20	0	0	0	0	1	20	0	0	4	80
Stabbur, loft	68	20	29	71	48	71	7	15	0	0	1	2	6	13	4	8	37	77
Andre mindre uthus	54	17	31	69	37	69	8	22	0	0	0	0	8	22	6	16	23	62
Mindre uthus i/nær tunet	128	38	30	70	90	70	16	18	0	0	1	1	15	17	10	11	64	71
Fjøs, stall, låve	9	6	67	33	3	33	2	67	1	33	0	0	1	33	0	0	1	33
Driftsbygning	169	49	29	71	120	71	37	31	4	3	16	13	17	14	12	10	71	59
Driftsbygninger tilkn. tunet	178	55	31	69	123	69	39	32	5	4	16	13	18	15	12	10	72	59
Utløe, sommerfjøs	10	5	50	50	5	50	0	0	0	0	0	0	0	0	1	20	4	80
Kvern, sag	5	2	40	60	3	60	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	100
Andre hus i utmark	1	1	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Seterbu/sei	11	1	9	91	10	91	4	40	0	0	1	10	3	30	2	20	4	40
Seterløe	1	0	0	100	1	100	1	100	0	0	0	0	1	100	0	0	0	0
Seterfjøs	5	3	60	40	2	40	1	50	0	0	0	0	1	50	0	0	1	50
Hus i utmark, seter	33	12	36	64	21	64	6	29	0	0	1	5	5	24	3	14	12	57
Naust, sjøbu	114	25	22	78	89	78	23	26	1	1	2	2	20	22	7	8	59	66
Sjøhus, brygge	47	12	26	74	35	74	16	46	0	0	1	3	15	43	2	6	17	49
Fyr	2	0	0	100	2	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	100
Naust, sjøhus, fyr	163	37	23	77	126	77	39	31	1	1	3	2	35	28	9	7	78	62
Naeringsbygg	6	2	33	67	4	67	3	75	0	0	0	0	3	75	0	0	1	25
Forretningsbygg	1	0	0	100	1	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	100
Skole	6	1	17	83	5	83	1	20	0	0	0	0	1	20	1	20	3	60
Forsamlingshus	3	1	33	67	2	67	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	100
Hytte	1	0	0	100	1	100	1	100	0	0	0	0	1	100	0	0	0	0
Annet	1	0	0	100	1	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	100
Ukjent	2	0	0	100	2	100	0	0	0	0	0	0	0	0	2	100	0	0
Andre hustyper	20	4	20	80	16	80	5	31	0	0	0	0	5	31	3	19	8	50
Fræna totalt	920	199	22	78	721	78	268	37	16	2,2	48	7	204	28	56	8	397	55

* gjenstående 100 %

Vedlegg 2. Kretser: tap - endring

1548 Fræna	Undersøkt		Tapt		Gjenstående		Endret: A, B, C*		A: stor endring*		B: middels endring*		C: liten endring*		Står*		Uendret*	
	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%
Kretser	170	16	9	91	67	44	0	0	3	2	64	42	18	12	69	45		
1 Bjømsund	29	8	28	72	9	43	1	5	1	5	7	33	1	5	11	52		
3 Stavik	27	6	22	78	7	33	1	5	0	0	6	29	3	14	11	52		
4 Løset	57	16	28	41	17	41	1	2	5	12	11	27	5	12	19	46		
5 Hoern	57	17	30	40	10	25	0	0	1	3	9	23	5	13	25	63		
6 Helset	42	9	21	33	10	30	0	0	1	3	9	27	5	15	18	55		
7 Valle	16	4	25	12	3	25	1	8	2	17	0	0	2	17	7	58		
8 Sande	40	14	35	26	5	19	1	4	2	8	2	8	1	4	20	77		
9 Malmre	21	5	24	16	8	50	1	6	5	31	2	13	1	6	7	44		
10 Kolberg	15	4	27	11	1	9	0	0	1	9	0	0	0	0	10	91		
11 Moen, Sylte	38	10	26	28	11	39	2	7	1	4	8	29	3	11	14	50		
12 Indre Haukås	32	8	25	24	8	33	0	0	2	8	6	25	0	0	16	67		
13 Ytre Haukås	20	5	25	15	7	47	1	7	2	13	4	27	0	0	8	53		
14 Sunde	20	6	30	14	1	7	0	0	1	7	0	0	0	0	13	93		
15 Bergset	80	12	15	68	36	53	3	4	4	6	29	43	2	3	30	44		
16 Bud	38	8	21	30	11	37	0	0	3	10	8	27	2	7	17	57		
17 Gule	28	3	11	25	9	36	1	4	0	0	8	32	2	8	14	56		
18 Vestad	49	8	16	41	14	34	2	5	2	5	10	24	2	5	25	61		
19 Skotheim	56	16	29	40	10	25	0	0	4	10	6	15	2	5	28	70		
20 Farstad	20	8	40	12	4	33	0	0	2	17	2	17	0	0	8	67		
21 Vassenden	8	4	50	4	2	50	0	0	2	50	0	0	0	0	2	50		
22 Nerland	39	10	26	29	11	38	0	0	3	10	8	28	2	7	16	55		
23 Hustad	7	0	0	7	100	0	0	0	0	0	2	29	0	0	5	71		
24 Skarset	11	2	18	9	5	56	1	11	1	11	3	33	0	0	4	44		
25 Vikan	920	199	22	721	268	37	16	2	48	7	204	28	56	397	55			
Fræna totalt																		

* gjenstående 100 %

